

Tallinna Ülikool
Suulise ja kirjaliku tõlke õppetool

Triin Pappel

SAKSAKEELSE TÕLKEKIRJANDUSE
VAHENDAMINE JA VASTUVÕTT EESTIS
AASTATEL 1990-2000

Magistritöö

Juhendaja: Ave Tarrend, M.A.

Tallinn
2007

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Tõlkekirjanduse eripärad ja teise kultuuriruumi vahendamise raskused.....	7
1.1. Tõlkekirjanduse funktsioon ning selle koht üldises kultuurikontekstis.....	7
1.2. Tõlgete vahendamine teise kultuuriruumi ja distantisprobleemid.....	13
2. Kirjastamine Eestis 1990-2000 ja saksakeelse kirjanduse tõlkimine.....	17
2.1 Muudatused kirjastamispoliitikas 1990-2000.....	17
2.2 Tõlkekirjanduse osatähtsuse muutumine kirjastamises 1990-2000	20
2.3 Saksakeelne kirjandus	22
2.3.1 Saksakeelse tõlkekirjanduse kirjastamisest 1990-2000.....	24
2.4 Mida tõlgiti saksa keelest aastatel 1990-2000.....	28
2.4.1 Saksakeelne ilukirjandus 1990-2000.....	31
2.4.2 Saksakeelne laste- ja noortekirjandus 1990-2000.....	34
2.4.3 Saksakeelse luule tõlkimisest 1990-2000.....	36
2.5 Tõlkijad.....	37
3 Kriitika.....	43
3.1 Tõlkekriitika ja/või kirjanduskriitika. Kriitika muutumine perioodil 1990-2000..	43
3.2 Päevakriitika ja kirjandusuurimine.....	45
3.2.1 Vikerkaar, Keel ja Kirjandus, Looming	48
3.2.2 Sirp, Postimehe kultuurilisa Kultuur, Areen, Arkaadia.....	51
3.3 Arvustajad ja mida arvustati	53
Kokkuvõte.....	59
Summary.....	61
Kasutatud kirjandus.....	63
Valimisse kaasatud saksakeelse tõlkekirjanduse arvustused.....	67

Sissejuhatus

Eesti kirjandust ja kultuuri on traditsiooniliselt väga palju mõjutanud saksa keel ja kultuur. Kuni ärkamisaja lõpuni jäi suur osa eesti kirjanduse tekstidest tõlkemugandusteks saksa keelest. Ka edaspidi domineeris Eesti kultuuris ja kirjanduses saksa keel, seda kuni esimese Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni. Sealtmaalt hakkas saksa keele ja kirjanduse mõju, sh tõlgete arv saksa keelest vähenema, kuid on sellest hoolimata säilitanud arvestatava positsiooni.

Käesolevas magistritöös on lähemalt vaatluse alla võetud saksakeelse kirjanduse tõlkimine, vahendamine ja vastuvõtt Eestis aastatel 1990-2000. Nimetatud aastad olid Eestile murrangulised ja tormilised. Eesti taasiseseisvumisega 1991. aastal kaasnesid suured muudatused kogu ühiskonnas, kaasa arvatud majanduses, poliitikas, kultuuris ja teistes eluvaldkondades. Saabus sõnavabaduse ja ümberkorralduste aeg, nõukogudeaegne plaanimajandus lakkas eksisteerimast ja raamatuturg hakkas toimima turumajanduse põhimõttel. Nimetatud muudatused mõjutasid ka tõlkekirjanduse olukorda Eestis.

Antud töö puhul ei ole tegemist retseptsiooniuurimusega selle nõ klassikalises tähenduses, st ei ole analüüsitud lugejate reaktsiooni loetud ilukirjandusnäidetele või pakutud välja tekstide võimalikke lugemismudeleid. Uurimuse huviobjektiks oli pigem analüüsida saksakeelse tõlkekirjanduse olukorda nimetatud kümnendil ning arutleda selle üle, kas ja mil määral kriitika soosib või takistab tõlkekirjanduse vastuvõttu ja kuivõrd pööratakse tähelepanu sellele, et tegemist on tõlketekstidega. Valik langes saksakeelsele tõlkekirjandusele mitmel põhjusel. Esiteks on Saksamaa olnud meie kultuuri jaoks (ka poliitilises ja majanduslikus mõttes) alati palju lähedam kui näiteks Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid või Itaalia. Sealjuures huvitab mind, milliseid muutusi on saksakeelse kirjanduse vahendamine ja vastuvõtt Eestis läbi teinud ajal, mil riik on pööranud pilgu pigem anglo-ameerika kultuuriruumi suunas, st pärast taasiseseisvumist. Teiseks on saksakeelsest kirjandusruumist pärit terve hulk maailmakirjanduse klassikasse kuuluvaid tekste, mille jõudmine eesti keelde on meie

kultuuri jaoks hindmatu tähtsusega ning meie kultuuri ruumi oluliselt mõjutav. Kolmanda põhjusena tooksin välja isikliku sümpaatia ning huvi saksa keele, kirjanduse ja kultuuri vastu. Analüüsitava perioodi (1990-2000) valikul lähtusin sellest, et just sel ajal toimusid Eesti ühiskonnas, majanduses ja poliitikas suured ümberkorraldused. Ja ehkki Eesti taasiseseisvumine toimus 1991. aastal, algasid ümberkorraldused kirjastamispoliitikas just 1990. aastal. Aasta 2000 tähistas ühe kümnendi (ja tegelikult ka lausa ühe aastatuhande) lõppu, seega tundus mulle loogilisena tõmmata ajaline piir just siia.

Käesolev magistritöö koosneb kolmest osast.

Esimeses osas olen lähtunud Iisraeli tõlketeoreetikute Itamar Even-Zohari ja Gideon Toury teooriatest, kus tõlget vaadatakse sihtkeelse kirjanduse üldise kogumi ehk polüsüsteemi kontekstis. Oma töös olen püüdnud minna tõlgitud tekstide statistikast pisut kaugemale ja tundnud huvi konteksti vastu, kuhu tõlge paigutub, st tõlkearvustuste, saatesõnade, retsensioonide, tõlgitud kommentaaride jne vastu. Nimetatud Iisraeli teoreetikute tööd on leidnud kajastamist Peeter Toropi artiklites, milles rõhutatakse tõlkekirjanduse vajadust toimida iseseisva tekstitüübina, eraldiseisvana originaalkirjandusest. Pean seda mõtet läbivalt oluliseks kogu oma töös, sellele toetudes püüan lahti mõtestada, kui palju aitavad tõlkija, tõlke kommenteerija, kirjastaja, lugeja ja tõlke arvustaja kaasa tõlketeksti spetsiifika hoidmisele. Töö esimeses peatükis selgitan uurimuse teoreetilisi aluseid, töö teises ja kolmandas peatükis üritan neile leida näitematerjali Eesti tõlkepraktikast.

Teine peatükk hõlmab omakorda kahte laiemat teemat. Kõigepealt vaatlen lähemalt kirjastamise ja saksakeelse kirjanduse tõlgete olukorda Eestis aastatel 1990-2000.

Minu arvates on tähtis arutleda kirjastamise üle, kuna juba mainitud muudatused ühiskonnaelus ja majanduses mõjutasid ka raamatuturu ja kirjastamise olukorda. See aga omakorda mõjutas tõlkekirjanduse osatähtsust kirjastamises, sh ka saksakeelse tõlkekirjanduse väljaandmist. Teise laiema teemana olen oma töö teises osas käsitlenud saksakeelse kirjanduse ja saksa keelest tehtud tõlgete tähtsust Eestis läbi aegade. Sealjuures ei pea ma saksakeelse kirjanduse all silmas mitte ainult Saksamaa autorite tõlkeid, vaid vaatluse all on ka teiste saksa keelt kõnelevate maade, nt Austria ning Šveitsi kirjandus.

Eraldi alapeatükk on pühendatud ka saksakeelse tõlkekirjanduse kirjastamisele ajavahemikus 1990-2000, samuti on vaatluse alla võetud erinevate tekstide osakaal saksakeelses tõlkekirjanduses nimetatud perioodil ja nende üldine iseloomustus. Püüan siin mõtestada, miks tõlgiti mingit laadi kirjandust rohkem kui mõnda teist ja mis olid selle oletatavad põhjused. Lähemalt analüüsin ilukirjandust, sh laste-ja noortekirjandust ning pisut ka luulet. Antud uurimustöösse ei ole kaasatud ajaviitekirjandust, vaid ainult püsiväärtusega ilukirjanduslikke tekste, mida võib ka pidada maailmakirjanduse kaanonisse kuuluvaiks.

Püüan kirjeldada, milliseid autoreid tõlgiti ja mis oli nende positsioon sihtkeelses kultuuris, millised olid üldised trendid ja populaarsed žanrid kümnendi vältel. Luuletõlkimisel peatun siiski vaid põgusalt. Selle põhjuseks on esiteks, et vaadeldaval perioodil ilmus saksa keelest küllaltki vähe luulekogusid (küll ilmus üsna palju üksikute luuletuste tõlkeid ajalehtedes ja ajakirjades). Teiseks on luule tõlkimine minu meelest väga pretensioonikas ja lai teema, millel ma ei pea võimalikuks oma töö piiratud mahu tõttu pikemalt peatuda.

Antud uurimustöö kolmas osa on pühendatud tõlke vastuvõtule ehk kriitikale. Saksakeelse kirjanduse vastuvõtust rääkides peaks juttu tulema peamiselt tõlkekriitikast, kuid siinkohal tuleb tingimata mainida, et kuigi ideaalis tuleks tõlkekriitika ja kirjanduskriitika teineteisest lahus hoida, oli 1990. aastatel, ja tegelikult ka praegu, olukord selline, et tõlkekriitika taandus sageli kirjanduskriitikale. Arvustustes pöörati pigem tähelepanu teose sisule ja vormile, kuid tõlkest endast räägiti vähe. Samas tuleks tõlget vaadelda omaette tekstitüübina, kuid meil seda paraku ei tehtud, ega tehta ka praegu. Seepärast käsitlen oma töös tõlkekriitikast rääkides tollaegse tausta selgitamiseks peamiselt näiteid kirjanduskriitikast. Tausta illustreerimiseks arutlen ka kriitika muutumise üle 1990. aastatel. Samuti peatun lähemalt päevakriitika ja kirjandusuurimuse erinevusel ajakirjanduses ja mainin tähtsamaid ajakirju ning ajalehti, kus avaldati tol ajal saksakeelse tõlkekirjanduse arvustusi. Kirjeldan ka trende saksakeelse tõlkekirjanduse arvustamisel, illustreerides neid näidetega sel ajal ilmunud retsensioonidest.

Käesolev magistritöö hõlmab niisiis mitmeid erinevaid aspekte, mis kõik on seotud saksakeelse tõlkekirjanduse vahendamise ja vastuvõtuga Eestis 1990-2000. Esialgselt

ideest kaardistada ja saada ettekujutus, mida tõlgiti saksa keelest nimetatud kümnendil, kasvas välja uurimus, mille eesmärgiks on arutleda saksakeelse tõlkekirjanduse vahendamise üle nimetatud perioodil üldisemalt, mis võimaldaks selle baasilt jätkata käsitletud teemade laiemat uurimist.

1. Tõlkekirjanduse eripärad ja teise kultuuriruumi vahendamise raskused

1.1 Tõlkekirjanduse funktsioon ning selle muutumine üldises kultuurikontekstis

Väikerahvale nagu Eesti on tõlkekirjandus üheks oluliseks kultuurielu edasiviivaks vahendiks ja tunnuseks. Omakeelne kirjavara sünnib ju sajanditega ja selle edendamisele saab tõlkekirjandus paljuski kaasa aidata.

“Kaalutud tekstide valik ja tõlke strateegia valik võib muuta või kinnistada sihtkultuuri kirjanduskaanoneid, kontseptuaalseid paradigmasid, uurimismetodoloogiad, osaleda kultuuri sidususe või homogeensuse kindlustamises ja kultuurilise vastupanu või kultuuri uuenemisprotsesside aktiveerimises. [...] Seda võib nimetada identiteeti kujundavaks jõuks¹ (*identity-forming power*)” (Venuti 1998: 68).

Eriti oluliseks muutub tõlkekirjanduse osakaal siis, kui nimetatud rahval on olnud vähe võimalusi ise midagi luua. Niisugune olukord valitses Eestis 20. sajandi alguses. Esmakordselt ajaloos iseseisvuse saavutanud eestlased püüdsid teha tasa nii mõndagi senist puudujääki, ja üks tähtsamaid missioone oli eesti kirjakeele ja kultuuri edendamine.

Esimese Eesti Vabariigi aegsed kirjandus- ning kultuuritegelased, eesotsas tõlkija ja kriitik Ants Orasega, tulid välja mõttega, et omakeelse kirjanduse taseme tõstmiseks on oluline laenata, st tõlkida. Ants Oras pidas väga oluliseks vahendada maailmakirjandust laiematele rahvamassidele tõlkimise kaudu. “Peame omama küllaldast määra, igakülget tagavara väärtuslikke omakeelseid trükitooteid – kõigepealt neile, kes ei valitse võõraid keeli, s.o laiadele rahvamassidele” (Oras 1931: 610).

¹ Peeter Toropi tõlge.

Ants Orase sõnastatud missiooni, ehitada üles ja rikastada eesti keelt ning kirjanduskultuuri maailmakirjanduse vahendajate ja tutvustajatenä, pidasid 1920. aastatel tõlkimisega tegelenud Eesti väljapaistvaimad kirjanikud ja teised loomeinimesed oma kohuseks. Võib ehk isegi öelda, et nad nägid end suuresti eesti kultuuri ülesehitajatenä. Kultuurrahva tiitlile pretendeerimiseks oli kindlasti oluline eestindada teatud hulk maailmakirjanduse arengut mõjutanud kirjandusteoseid.

“Eesti riigi ja rahvuse ülesehitamise varasel perioodil anti endale selgesti aru, et eesti keelde tõlgitud maailmakirjandus ei ole midagi iseseisvat eesti oma kirjanike algupärasest loomingust, vaid, et hea ja oluline kirjandus, tuleb see siis “seest” või “väljast”, mitte ainult ei rikasta siinset kultuuri ja vaimu, vaid on ühtlasi eesti keele elulise arengu põhitälasid” (Talvet 2005: 439).

Esimese Eesti Vabariigi ajal ilmus suur hulk väärtteoste tõlkeid, nii mõnigi sel ajal tõlgitud teos on siiani jäänudki ainsaks tõlkeks eesti keelde. Eesti kirjandus- ja kultuuritegelaste missioon oli kahtlemata äärmiselt üllas ja vajalik, arvestades seda, kui suur oli tol ajal eestlaste püüd ja tahtmine jõuda kultuurrahvaste hulka. Nimetatud missiooni täitmisel nähti tõlgitud teoseid pigem originaalkirjanduse osana, neid ei vaadeldud eraldiseisva tekstiüübina.

Peeter Torop, kes on sügavamalt tegelenud tõkeloo koostamise printsiipide ja selle vajadusega kultuuris, arutleb oma artiklitekogus “Kultuurimärgid” tõlketeaduse senise ebaproportsionaalse arengu üle ja toob selle ühe põhjusena välja tõlketekstide spetsiifika kadumise. Torop toob välja mõtte, et “murrangulistel aegadel on tõlked tihti lahutamatud originaalkirjandusest, lahendades selle probleeme, teenides algupärase kirjanduse uuenemise huvisid – ja kaotades spetsiifilisi tõlkekirjanduslikke jooni” (Torop 1999: 43). 20. sajandi esimene pool oli Eestis kahtlemata just niisugune murranguiline periood, mil tõlgete erilist funktsiooni ja rolli kultuuriruumis ei tajutud. Samas ei tohi unustada, et eesti kirjandus (k.a tõlkekirjandus) oli esimese Eesti Vabariigi ajal küllaltki algeline ja arenemisjärgus ning tõlgete ja algupärandite eristamist ei oleks sel perioodil tegelikult olnud võimalik nõuda või oodata.

Samasugune keeruline ja kiirete muutuste aeg Eesti ühiskonnas oli ka 20. sajandi viimane dekaad. Ühiskondlik-poliitiline situatsioon mängis sel ajal kindlasti tähtsat

rolli, mõjutades ka kirjanduse ning tõlkekirjanduse arengut. Tõlkekirjandusest rääkides tulekski arvestada nii tõlkteoreetiliste, keelespetsiifiliste, kirjandusteaduslike, poliitiliste kui ka ideoloogiliste faktoritega (vt Tarrend 2004: 84), mida on tõlketeaduses hakatud alles viimastel kümnenditel rohkem uurima. Tõlgete rolli ja staatuse, samuti tõlkekirjanduse funktsiooni ning selle muutumise kirjeldamiseks üldises kultuurikontekstis sobivad minu arvates kõige paremini 1970. aastal Iisraeli teoreetikute välja töötatud positsioonid, mis vaatlevad tõlkimist ja tõlgete vastuvõttu just üldnimetatud tegureid arvesse võttes.

Esialgu kandis teooria, mille eestvedajaks võib nimetada Gideon Touryt, normiteooria nime, kuid sai hiljem Hollandi ja Saksa positsioonide lisandudes tuntuks kui *descriptive translation studies* (deskriptiivne ehk kirjeldav tõlketeooria). Kirjeldava tõlketeooria põhiseisukohad võib kokku võtta nii:

“Igasugune tõlkimine on kultuuriline protsess, iga tõlkija täidab konkreetset ühiskondlik-kultuurilist ülesannet. Tõlkides ei ole tõlkija sõltuv mitte ainult keelenormidest, vaid ka siht- ja lähtekultuuri erinevatest ühiskondlik-kultuurilistest normidest ning oma isiklikest ja subjektiivsetest piirangutest” (Tarrend 2004: 84).

Kultuurinormidele lisanduva veel ka spetsiifilised tõlkenormid, mida on Toury järgi kolm:

1. sissejuhatavad normid (*preliminary norms*), mis on seotud sihtkultuuri tõlkestrateegiatega, st vastatakse küsimusele, milliseid kirjandusteoseid tasub tõlkida ja kirjastada. Tegemist on niisiis sihtkultuuri sotsiaalsete, kultuursete ja majanduslike strateegiatega;
2. algusnormid (*initial norms*), kus on oluline tõlkija valik kahe alternatiivi vahel. Tõlkija peab lähtuma kas originaaltekstist või sihtkeeles ja sihtkultuuri kirjanduse polüsüsteemis valitsevatest lingvistilistest ja kirjanduslikest normidest;
3. tegevusnormid (*operational norms*), mis reguleerivad tõlke lõpliku vormi. Tegemist on tekstiliste normidega, kas siis üldisemate lingvistiliste/stilistiliste või spetsiifiliste kirjanduslike normidega. (vt Toury 2000: 200-202)

Gideon Toury tõlkenormide-kontseptsioonile oli aluseks Itamar Even-Zohari polüsüsteemiteooria. Even-Zohari järgi kujutab kirjandus nagu kõik teisedki ühiskondlik-kultuurilised nähtused endast keerulist, dünaamiliselt arenevat konglomeraati, milles on omavahel hierarhilistes suhetes mitu erinevat allsüsteemi, mida nende omavaheliste keeruliste seoste pärast nimetatakse ka polüsüsteemideks (vt Tarrend 2005). Even-Zohar ei räägi siin otseselt sellest, mis on tõlge, milline see olema peaks või milline peaks olema tõlgitud teksti suhe originaaliga, vaid ta tunneb huvi tõlkega seotud ajalooliste probleemide vastu, uurides tõlketeksti vastuvõtva kultuuri väärtuste põhjal konkreetsel ajahetkel. Tõlget ei võrrelda mitte originaaliga, vaid autentsete sihtkeelsete tekstidega ehk paralleeltekstidega (vt Chesterman 1997: 133-134). Samuti püüdsid Toury ja Even-Zohar minna tõlgitud tekstist kaugemale, tundes huvi tõlgitud teksti tagamaade vastu, sh tõlkearvustuste, saatesõnade, retsensioonide, tõlgitud kommentaaride jne vastu (vt Baker 1998: 177). Ka oma uuemates töödes (nagu „Descriptive Translation Studies and Beyond” 1995) on Toury peamine tähelepanu pööranud tõlkele sihtkultuuri polüsüsteemis ja tõlgete iseärasustele sihtkultuuris (vt House 1997: 8).

Tõlkes on alati kaasatud vähemalt kaks keelt ja kaks erinevat kultuuri, st vähemalt kaks normisüsteemi kummalgi tasandil. Seega võiks öelda, et tõlkel võib olla kaks erinevat “väärtust”:

1. ta võib olla sihtkeelne tekst, millel on kindel positsioon, või mis täidab mingit tühja kohta või kindlat nišši sihtkultuuris;
2. ta võib olla tekst, mis esindab sihtkeeles/kultuuris teist, mõnes teises keeles varem eksisteerinud teksti, mis kuulub mingisse teise kultuuri ja hoiab selle sees mingit kindlat positsiooni. (vt Toury 2000: 200)

Võiks ju järeldada, et tõlkekirjanduse perifeerne positsioon kirjandusteaduses tähendab ühtlasi ka perifeerset positsiooni kirjanduse polüsüsteemis, kuid nii see siiski alati ei ole. (vt Baker 1998: 177) “Even-Zohar on täheldanud, et teatud tingimustel võib kirjanduse polüsüsteemis olla tõlgetel eriline roll, mis võib päädida isegi sellega, et need saavutavad kirjandussüsteemis juhtpositsiooni ja hakkavad vormima vastava kultuuriruumi kirjanduspilti” (Tarrend 2005). Seega, juhul kui tõlkekirjandus saavutab sihtkultuuri kirjandussüsteemis keske positsiooni, tähendab see seda, et tõlkekirjandus osaleb aktiivselt polüsüsteemi kujundamises. Sel juhul ei ole “originaali” ja tõlke”

määratlemisel enam selget piiri ja sel juhul tegelevad tõlkimisega peamiselt tuntud kirjanikud. Nii esitletakse tõlgitud kirjandust justkui “oma”, varem mitteeksisteerinud, kirjandusena. (vt Even-Zohar 2000: 193)

Ülalnimetatud situatsioon võib Even Zohari järgi tekkida järgmiste probleemide korral:

1. kui polüsüsteem ei ole veel kinnistunud, st kui sihtkeele originaalkirjandus on veel “noor” ja arenemas;
2. kui sihtkeele originaalkirjandus on “perifeerne”, “nõrk” või mõlemat korraga;
3. kui sihtkeele originaalkirjandus on muutumisjärgus, kriisis või on tekkinud kirjanduslik vaakum. (vt Even-Zohar 2000: 193-194)

Esimene Even-Zohari nimetatud mudel vastab eesti kirjanduses sajandi alguses valitsenud olukorrale, mil Eesti oma kirjandus ja keel oli alles noor ja arenemisjärgus. Käesolevas magistritöös vaatluse all olevat 20. sajandi viimast kümnendit võiks aga pigem iseloomustada Even-Zohari kolmas mudel, mille alusel võib väita, et tõlgetel oli eesti kirjandussüsteemis keskne positsioon seetõttu, et eesti kirjandus oli kriisis või vaakumis. Tegelikult võib Eesti lähiajaloost tuua näite ka Even-Zohari teise mudeli illustreerimiseks. Nimelt võib öelda, et Eesti kirjandus oli nõukogude perioodil vene kirjanduse suhtes perifeerses ja nõrgas positsioonis, sest peale seda kui nõukogude väed okupeerisid Eesti, hakati massiliselt tõlkima vene ja teiste nõ vennasrahvaste kirjandust ning Eesti kaotas muude eluvaldkondade kõrval iseseisvuse ka kirjandussüsteemis.

Kuigi ennist oli juttu sellest, et mõnedel juhtudel võib tõlkekirjandus saavutada kirjandussüsteemi juhtpositsiooni, on Even-Zohar siiski seisukohal, et tõlkekirjanduse positsioon peaks olema perifeerne (vt Even-Zohar 2000: 196). See tähendab, et tõlkekirjandus ei peaks osalema liiga aktiivselt polüsüsteemi kujundamises, vaid peaks jääma pigem teist kultuuri esindavaks tekstiks. Kui sihtkultuuri originaalkirjandus on kindel ja tugev, siis jääb tõlkekirjanduse osaks üha enam nn teisene keeleline roll. Tõlkekirjandust hakatakse sobitama vastavalt rahvuskirjanduse traditsioonidele ning selle mõju ei ole enam domineeriv.

Käesolevas magistritöös vaatluse all olevat perioodi, aastaid 1990-2000, võiks nimetada murranguliseks. 20. sajandi viimasel kümnendil toimusid Eesti ühiskonnas taasiseseisvumisega kaasnenud muudatused poliitikas, ühiskondlikus elus ja

kultuuripoliitikas. Nõukogude aegne mahajäämus majanduses, tsensuur ja ideoloogiline kontroll olid kirjandusmaastikul tekitanud tõsise defitsiidilukorra. 1990. aastate alguse poliitiliste muudatustega saabus Eestisse jälle sõnavabadus, võis avaldada ja kirjutada seda, millest varem oli pidanud vaikima või mis varem oli olnud keelatud. Ja ehkki maailmakirjanduse vahendamise missioon oli ajapikku Eestis paljuski muutunud, sest enam ei olnud tegemist niivõrd arengujärgus oleva originaalkirjandusega, kui see oli Eestis 20. sajandi alguses, olid vahepealsed aastad Nõukogude Liidu koosseisus jätnud Eesti kirjandus- ja kultuurimaastikule piisavalt palju valgeid laiike, mida püüti ka nüüd hakata kibekiiresti katma. Selle tulemusena kasvas tõlkekirjanduse osakaal kogu kirjanduse üldmahust. Samuti tõi nõukogude korra kokkuvarisemine kaasa hulgaliselt eksistentsiaalseid probleeme, mille tagajärjel tekkis vajadus tuua sisse välismaist kirjandust. Vaba turumajanduse saabumisega läks lahti nn tõlkebuum, praktiliselt igaüks võis asutada kirjastuse, tõlkida, trükkida ja turustada oma tekste jne. Ja nii hakkas sarnaselt 20. sajandi algusele, ehkki teistel põhjustel, ka 20. sajandi lõpus tõlkekirjandus kaotama oma spetsiifika, eksisteerides pigem originaalkirjanduse osana kui eraldiseisva tekstitüübina. Kuid erinevalt sajandi algusest, mil missiooniks oli tõlkekirjanduse kaudu eesti kultuuri ja keele arendamine, tundus nüüd, et tõlkekirjandus hakkas eesti keelt ristustama ja rikkuma. Tõlkimine muutus massiliseks ja väärtkirjanduse kõrval ilmus hulgaliselt ajaviitekirjandust, mille tõlkekvaliteet oli sõna otseses mõttes kõike muud kui eesti keelt ja kultuuri arendav. Ühe põhjusena võib nimetada äkki tekkinud avatust, kõik mis tuli Läänest, meile seni suletud olnud maailmast, tundus uue, põneva ja vajalikuna.

Peeter Torop peab tõlgete spetsiifilisuse kadumise põhjuseks paljuski jooksva tõlkekriitika puudumist, st tõlgete mõtestamise puudumist kirjandusprotsessis (vt Torop 1999: 42). Ning tulles tagasi Toropi ja teiste eespooltsiteeritud teoreetikute mõttearenduste juurde tõlkekirjanduse spetsiifika kohta, võib resümeerida, et tõlkekirjandust tuleks siiski vaadelda iseseisva tekstitüübina ning sellele aitab kõige paremini kaasa, kui me tõlkeid hindame, kritiseerime, kommenteerime, mõtestame. “Teisi kultuure suudetakse mõista tõlke kaudu, kuid veel ei suudeta mõista tõlget kui iseseisvat tekstitüüpi. Ja peamine põhjus peitub siin puudulikus järellugemises, kirjandus- ja tõlkekultuuri ebaproportsionaalsuses” (Torop 1999: 69).

1.2 Tõlgete vahendamine teise kultuuriruumi ja distantsiprobleemid

Tõlge vajab vahendamist, sest ta tuleb hoopis teisest kultuuriruumist ja vastuvõtvas kultuuriruumis omandab tõlgitud tekst alati uue ning teistsuguse väärtuse. See tähendab, et tekst ei toimi üheski kultuuris üksinda, kuna tema ümber on vastuvõtva kultuuri ruum oma tekstide ja ideoloogiatega, nn ajastu rütm ja spetsiifika. Vastuvõtva kultuuri teksuaalse tausta moodustavad ilukirjanduse tõlgete jaoks näiteks sihtkultuuri algupärandid, teised varem tõlgitud tekstid samast või mõnest teisest lähtekirjandusest, samuti vastuvõtva kultuuriruumi kirjanduslooline, -teoreetiline ja laiemalt kultuuripoliitiline mõte. Kuid siinjuures tuleks mees pidada üht Peeter Toropi sõnastatud hoiatust: “Samas on oluline, et ka tulevase retseptsiooni arvestamise juures lähtutakse siiski originaali säilitamisest, mitte ainult vastuvõtva kultuuri omahuvist” (Torop 1999: 19).

Nagu ennist mainitud, on tõlke vahendamisel teise kultuuri oluline roll tõlkekriitikal. Tõlgete arvustused aitavad tuua kirjandust lugejale lähemale ja lahendada võimalikke tekkivaid distantsiprobleeme. Oluline on siin ka tõlkekriitika ajastatus, ehk siis peaks jägima seda, et tõlkearvustus ilmuks tõlkega enam-vähem ühel ajal.

“Sünkrooniline, s.t kirjandusteosega ühes ajas ilmuv kriitika [...] on kirjanduslooliste ja –teoreetiliste teadmiste rakendamine konkreetse objekti (teose) väärtuse avastamiseks, mille käigus antakse ka hinnang. See lähtekoht võimaldab rääkida kriitikast kui teose interpretatsioonist, mis sisuliselt kujutab endast kunstilise teksti ratsionaliseeringut, mõistuspärastamist” (Veidemann 2000: 15).

Tausta vajab tõlketekst iseseisva tekstitüübina ühest kultuuriruumist teise vahendamisel ka distantsiprobleemide vältimiseks või kõrvaldamiseks. Rein Raud eristab homoloogilisi ja heteroloogilisi kultuurirume (vt Raud 2000: 148). Meie kultuuri jaoks on homoloogiliseks ehk teatud mõttes sarnaseks kultuuriks Euroopa rahvaste kultuur. Siin räägitakse küll eri keeli ja harrastatakse mõnevõrra erinevaid eluviise, kuid valitsev

mõtlemise loogika on siiski ühine, kas siis ühisest ajaloolisest traditsioonist või tihedast läbikäimisest tulenevalt. Sellest lähtuvalt on näiteks Lähis-Ida kultuurid Euroopa suhtes heteroloogilised. (vt Raud 2000: 148)

Käesolevas magistritöös vaatluse all olev saksakeelne tõlkekirjandus on Eesti suhtes kindlasti homoloogiline ja seega väiksemaid tõlkimis- ja retseptsiooniprobleeme põhjustav, kuid sellest hoolimata võib ükskõik milline tekst, mis mõjub originaalkultuuris ühtemoodi, omandada tõlkimise läbi uues sihtkultuuris täiesti teistsuguse tähenduse. Professor Mari Tarvas, kes on uurinud austria kirjanduse vahendamist eesti keelde toob välja tegurid, mis võivad mistahes ülekandeprotsessi mõjutada ja ühtlasi ka raskendada:

- enamasti toimub kirjanduse vahendamine ajalise nihkega. Tavaliselt peab autor juba olema vähemalt mingites ringkondades pisutki tuntud, et tema teoseid tõlkima hakataks. Samas saab ühte ja sama autorit vahendada ja võtta vastu korduvalt, uued tõlked ja uus informatsioon modifitseerivad varasemaid ettekujutusi;
- edu lähtekultuuris ei pruugi tähendada automaatselt edu sihtkultuuris ja vastupidi. Näiteks tõlkis Jaan Kuusik 1998. aastal eesti keelde Austria kirjaniku Robert Schneideri teose „Une poolvend”. Nimetatud teos oli kogu saksakeelses ruumis üledukas bestseller, kuid Eestis ei tekitanud teos suuremat vastukaja ning katse Robert Schneiderit Eestis tutvustada suubus vaikimisse;
Vastupidise näitena nimetaksin Stefan Zweigi, kelle teostest austerlased ise eriti suures vaimustuses ei ole, kuid Eestis armastatakse Stefan Zweigi väga ja teda on palju tõlgitud, ka vaadeldaval perioodil 1990-2000;
- isikute ja vahendajate isikliku eelistuse osa on suur. Kahtlemata mängivad siin olulist rolli tõlkimises-väljaandmises osalevate inimeste isiklikud eelistused ja kiindumused. Näiteks Austria kirjanduse vahendamist eesti keelde juhtisid 1960-70. aastatel tandem Ivar Ivask ja Ain Kaalep. Ivask informeeris Kaalepit kirja teel aastaid austria kirjandusest, saatis talle oma Austria-teemalisi artikleid ja varustas teda austria autorite tekstidega;
- retseptsiooniprotsessis mängivad tähtsat rolli stereotüübid. Tihti on teadmised mingist teisest kultuurist pigem fragmentaarsed, millest võivad kergesti välja kasvada stereotüübid. (vt Tarvas 2002: 1710-1713)

Distantsiprobleemide osaliseks vältimiseks aitavad kaasa tõlgete järel- ja eessõnad. Kui nõukogude ajal (ja ka esimese Eesti Vabariigi ajal) ilmus pea iga tõlge tõlkija või toimetaja järelsõnaga, siis muutus olukord selles osas 1990. aastate alguses. Kommentaare ja arvustusi tõlketekstidele jäi järjest vähemaks. Kirjastuse Kunst direktor Sirje Helme toob kommentaaride arvu vähenemise kohta välja kolm põhjust. Esimene oli puhtalt majanduslik probleem, kommentaaride pealt kas hoiti kokku või puudusidki sellekohased rahalised ressursid. Teine põhjus oli seotud litsentside ja küllaltki keeruliste administratiivsete probleemidega, kuna sageli nõudis litsentsimüüja kommentaari enne avaldamist näha ega lubanud ilma omapoolse nõusolekuta kommentaari avaldada. Kolmas põhjus võis olla selles, et kommentaare ei peetud Eesti taasiseseisvumise algaastatel ka eriti olulisteks. (vt Helme 2007)

Võib muidugi ka öelda, et ükskõik milline ees- või järelsõna ei aita kaasa tõlkekirjanduse mõtestamisele. Kommentaar peaks minu arvates lähtuma hetkesituatsioonist, sest lugedes 20-30 aastat vana järelsõna, ei ole see kommentaar enam aktuaalne. Kui paljud tõlked ilmusid (ja ilmuvad ka veel praegu) kordustrükkidena ning 1960-70. aastatest pärit kommentaaridega, siis ei pruugi need kommentaarid enam lugejale huvi pakkuda, nad on kaotanud osa oma aktuaalsusest, sest tihti lähtub kommentaar mitte ainult tõlkest, vaid ka tolleaegsest kultuuri- ja ühiskondlikust situatsioonist. “Tõlgete kommenteerituse aste on kindlasti tõlkekultuuri taseme oluline tunnus, sest selle taga peitub ka tõlgete ajalooline mõtestamine, tõlketraditsioonide teadvustamine” (Torop 1999: 70). Eestis puudus 1990. aastatel (ja ka veel praegu) mõtestav tekstiümbrus isegi klassika puhul. Võrdluseks võib tuua näite Ameerika Ühendriikidest, kus tõlkimine kuulub akadeemilise kirjandus- ja keeleteaduse valdkonda. Teaduslikes väljaannetes on tõlge põhjalikult kommenteeritud, võib leida ammendavaid andmeid autori kohta ja ka bibliograafilisi andmeid (vt Torop 1999: 70). Kommentaari eesmärk on küll ühtlasi ka teose igavikuliste väärtuste välja toomine, ja selles mõttes erineb ees- või järelsõna jooksvast tõlkekriitikast, kuid ma arvan siiski, et nõukogude perioodist pärit ning tolleaegsest ideoloogiast kantud kommentaarid ei paku tänasele lugejale enam mingit huvi ja nad tuleks aktuaalsemate, tänase päeva küsimustest ja väljakutsetest lähtuvate saatetekstide vastu välja vahetada.

Kõneldes ühe kultuuri vahendamisest teise kultuuriruumi, on kindlasti paljuskki tegemist üldistamisega. See on abstraktne ja keeruliselt kirjeldatav protsess. Samuti ei ole nii lihtne otsustada, mis on hea või halb. Kui me sageli mainime, et nõukogudeaegne tõlkekirjanduse kvoodipoliitika oli pärssiva toimega, kuna avaldatud nimetuste arv oli tsenseeritud ja rangelt piiratud, siis näiteks soosis selline poliitika maailmakirjanduse vanema klassika tõlkimist. Klassikat tõlgiti küll peamiselt sellepärast, et see oli ideoloogiliselt riskivaba, kuid samas võib ikkagi öelda, et selle olemasolu eesti keeles on ju vägagi tervitav.

Kindel on aga see, et mainitud kultuuridevaheline suhtlus on nii suurtele kui ka väikestele kultuuridele vajalik ja tõlkimise rolli nimetatud suhtluses ei eita ilmselt keegi. Samuti võib öelda, et lihtsam on tõlkida neid tekste, mille lähte- ja sihtkultuurid on kultuuriliselt sarnasemad ja omavahel tihedamas suhtluses nagu ka antud uurimustöös käsitletud saksakeelne kirjandus Eestis.

Kogu ülalkirjeldatud probleemistiku kokkuvõtteks võibki öelda, et tõlge on kultuuridevahelises suhtluses oluline vahendaja, samuti on tõlkel kultuuri (eriti end alles ülesehitava ja tõestava kultuuri) edendamisel ja rikastamisel tähtis roll. Samas ei saa tõlge eksisteerida uues kultuuris ilma taustata, vaid tõlketekstid tuleb muuta loetavateks ja kultuuriruumi viljastavateks kultuuritekstideks. Samas tuleks seda eelistatavalt teha nii, et tõlge säilitaks sihtkultuuris perifeerse positsiooni ega oleks originaali asendaja ja algupäraste tekstide lämmataja.

2. Kirjastamine Eestis 1990-2000 ja saksakeelse kirjanduse tõlkimine

2.1 Muudatused kirjastamispoliitikas 1990-2000

Tõlke vastuvõtt ja vahendamine teise kultuuriruumi on paljuskki seotud vastuvõtjamaa kultuuritraditsioonide, stereotüüpide ja märkide tasandiga. Raamatud on olulised kultuuritraditsioonide kandjad ja säilitajad, nende kaudu antakse edasi teadmisi ja mõtestatakse olevikku, samuti on raamatud tuleviku, arengu ja edasiliikumise kandjad. On selge, et nii kirjastamine kui ka raamatute väljaandmine on otseselt seotud ühiskonnas valitsevate poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike oludega.

Käesolevas magistritöös on vaatluse all aastad 1990-2000, sest just sel ajal toimusid nii poliitikas kui ka ühiskonnaelus suured muudatused, mis ühtlasi mõjutasid ka raamatuturu ja kirjastamise olukorda. Eesti taasiseseisvumisega 1991. aastal toimus järk-järguline lahku löömine Nõukogude Liidu kultuurilistes ja poliitilistest mõjusfääridest. Kui sellele eelneval ajal, nõukogude perioodil, oli raamatute väljaandmine ning tõlkimine väga rangelt tsenseeritud ja planeeritud, siis nüüd said kirjastused ning trükikojad täieliku tegutsemisvabaduse. Samuti avanesid 1990. aastal paljud seni salastatud olnud arhiivid, sealne materjal pakkus huvi ka kirjastajatele

1990. aastate algul tõusis kirjastamisega tegelevate asutuste arv enneolematult kõrgele tasemele. Paljud organisatsioonid ja asutused lisasid oma põhikirja punktid kirjastamistegevuse väljaandmise kohta. Samuti moodustati hulgaliselt uusi kirjastusi, millest paljud on tänaseks siiski juba lakanud tegutsemast. “1992. aastal andis raamatuid välja 435 firmat, 1993. aastal oli kirjastajaid 520, 1994. aastal - 510, 1995. aastal - 533, 1996. aastal - 546, 1997. aastal - 606, 1998. aastal - 736 ning 1999. aastal - 695 ja 2000. aastal – 638” (Möldre 2005: 228).

Võrreldes nii nõukogude perioodi kui ka eelmise Eesti Vabariigi ajaga oli seega kirjastajate arv kasvanud väga suureks. Tuleb aga silmas pidada, et nimetatud arvud on nii suured, kuna sinna hulka on arvatud ka erinevad kirjastusõigust omavad ühingud, asutused, seltsid ja ettevõtted, mis tegelikkuses publitseerisid vaid paar nimetust aastas, kui sedagi.

Kirjastuste arvu suur kasv pärast nõukogude okupatsiooni pole omane mitte üksnes Eestile, vaid ka teistele endistele liiduvabariikidele ja kogu postsotsialistlikule leerile tervikuna. Näiteks Lätis oli 1991. aastal registreeritud 140 kirjastajat, 1997. aastal aga juba 402. (vt Möldre 2005: 229)

Seega on kirjastajate arvu suurenemise näol tegemist just poliitilistest ja ühiskondlikest muudatustest tingitud protsessiga. Tõenäoliselt olid kirjastamise alal tegutsevate ettevõtete motiivid ka erinevad. Esiteks olid olemas n.ö vanad, nõukogude aegsed kirjastused, mis lagunesid (nagu näiteks Valgus ja Eesti Raamat) ja mille baasil moodustusid uued üksused (Olion, Koolibri), mille töötajad olid kirjastusalal suurte kogemustega. Nõnda tekkinud kirjastuste puhul oli oluliseks teguriks teatav idealism, soov realiseerida neid ideid, mida nõukogude ajal võimalik ei olnud. Need kirjastused haarasid ka suure osa tõlketurust, sest omasid häid sidemeid kogenud tõlkijatega. Oluline motiiv oli loomulikult ka eesmärk äritegevuseks, kasutades oma oskusi ja sidemeid. Siin oli kahte sorti tegutsejaid, vanadest kirjastustest välja kasvanud kirjastused, mis orienteerusid hästi uues turumajanduses, ja uued kirjastused, mis palkasid vanu kogemustega kirjastustetöötajaid ning rajasid nende teadmistele oma äriidee (Koolibri, Varrak). Ning siis olid veel päris uued katsetajad, kes kirjastamisest väga palju ei teadnud, aga siiski sel alal ettevõtlust arendada soovisid.

Samas ei saa mööda minna ajakirjanduses ja mujal meedias laialt arutletud tõlkeramatute kvaliteedi probleemist. Majanduslike riskide maandamise, kogemuste puudumise, pingestatud tähtajagraafiku ja arusaadavalt ka kiire kasumi teenimise soovi tõttu tuli nii mõnigi kord teha järeleandmisi töö kvaliteedi osas. Nimetatud perioodil ilmub palju toimetamata ja parandamata kordustrükke, raha kokkuhoiu mõttes on kirjastused tihti loobunud toimetajatest, mistõttu on tõlked nii mõnigi kord küündimatud ja vigased. Sageli jättis soovida ka (tõlke)raamatute trükitehniline ja kujunduslik kvaliteet – teosed ilmusid kehvval paberil, kiirestilagunevas köites, kahvatute illustratsioonide ja kaanekujundusega. Võrreldes nn vanade ja uute, eriti väikeste kirjastuste tõlkepoliitikat, võib öelda, et mitmed väikefirmad lootsid kasumit teenida vanade tõlgete taasavaldamisega. Nii mõnelgi juhul oli tegemist mitukümmend aastat vana tõlkega, mida oleks tulnud vastavalt muutunud keelekasutusele uuesti toimetada, kuid milleks pingestatud eelarve juures ei jätkunud ressursi ega aega.

Sirje Helme kirjastusest Kunst nõustub, et probleeme tekstide toimetamisega on kahtlemata ka tänapäeval kirjastustel, kuid pigem on tänapäeval tegu heatasemeliste toimetajate vähesuse kui kirjastuste hoolimatusega. Vähemalt eesti olulisemate kirjastuste puhul on tegu toimetatud tekstidega, mis muidugi ei tee olematuks keelevigu tõlgetes. (vt Helme 2007)

Muutunud olukorras tekkis kirjastajatel sageli erinevaid probleeme, mille lahendamiseks asutasid 25 Eesti kirjastust 10. juulil 1991 Eesti Kirjastuste Liidu. 1992. aastal võeti Eesti Kirjastuste Liit ka Rahvusvahelise Kirjastuste Liidu liikmeks. Kirjastajate Liidu peaesmärk oli esindada kirjastajate huve nii uuel ärimaastikul (lepingud trükikodade ja hulgimüüjatega), kui ka riikliku kultuuripoliitika osana (käibemaksu alandamine, rahvusvahelistel raamatumessidel osalemise toetamine jne).

1990. aastate esimesed paar aastat olid Eesti riigile majanduslikult väga rasked. See kajastus loomulikult ka kirjastamises. Ehkki oli tekkinud juurde suur hulk uusi kirjastajaid, langes esialgu avaldatud raamatute arv nõukogudeaegsetest näitajatest madalamale. “1991. aastal ilmus 1654 nimetust, 1992. aastal 1671” (Eelmaa, Koger 1993:24).

Uus tõus algas 1993. aastal. Siis ilmus Eesti Statistikaameti andmeil 1965 nimetust. 2000. aastal oli trükiste arv juba 3466, mis näitab ühtlasi seda, et selleks ajaks oli kirjastamises ületatud juba ka nõukogude aegsed parimad näitajad. (vt Möldre 2005: 241)

Selline tendents oli ka loomulik. Viiskümmend aastat kestnud tsensuuri ja isolatsiooni ei ole võimalik teha tasa vaid mõne aastaga. See nõuab pikemat perioodi intensiivset kirjastamist, kaasaegsete arengutega kursis püsimist ning kultuuri ja teaduse edendamist. Samuti nõuab ühe raamatu trükiettevalmistus minimaalselt aasta, eriti kui tegemist on tõsisema tõlkega. (vt Helme 2007)

Kui nimetuste arv oli pidevalt suurenenud, siis raamatute keskmine tiraaž hakkas 1992. aastast vähenema. 1990. ja 1991. aastal oli mõne seni keelatud olnud raamatu tiraaž veel väga suur, kuid siis ei suutnud kirjastused enam ülisuuri tiraaže läbi müüa ja

trükiarvud hakkasid vähenema. Kui 1991. aastal jõuti rekordilise keskmise trükiarvuni Eestis, 14 084 eksemplari, siis oli 1993. aastaks keskmine trükiarv vähenenud 5300 eksemplarini ning 1998. aastaks jõudis langus 1900 eksemplarini. (vt Möldre 2005: 243).

Trükiarvude langus oli siiski üsna ootuspärane. Oli ju erinevate nimetuste arv tõusnud, ja seega raamatuhuvilise ostja valikuvõimalused suurenenud. Tiraažide vähenemine oli kindlasti seotud ka raamatuhinna tõusmisega ja tolle perioodi raskemate majanduslike tingimustega, mille tõttu elanike ostujõud oli langenud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et eriti vaadeldava kümnendi algupoolel domineerisid suured ootused, mis olid rajatud rahva sügavamale kultuurihuvile, mitte niivõrd ajaviitekirjandusele, mis tänapäeva kirjanduspildis domineerib. Vastavalt oma oskustele ja ettevalmistustele koostati kirjastamise programmid, kus tõlgete osakaal oli väga suur, sest nagu eespool märgitud, täitsid tõlked sel ajahetkel osaliselt ka originaalkirjanduse funktsioone, moodustades koos ühtse kirjanduspildi.

2.2 Tõlkekirjanduse osatähtsuse muutumine kirjastamises 1990-2000

Suured muudatused ühiskondlikus elus tõid endaga kaasa ka tõlkekirjanduse osakaalu muutumise raamatuturul. Kadunud ideoloogiline ja poliitiline surve andis kirjastajatele võimaluse hakata üllitama seni keelatud ja põlu all olnud kirjandust.

Tõlkekirjanduse hüppelisel suurenemisel oli tõenäoliselt mitu erinevat põhjust. Esiteks mõjutas tõlkekirjanduse osakaalu tõus just eespool nimetatud “vanade” kirjastuste toimetajate soov ja võimalus realiseerida oma seni keelatud olnud ideid.

Kahtlemata toitis seda ettekujutust ka, eriti just kümnendi algul, lugejate huvi, kuna uue ja seni keelatud informatsiooni järgi oli vajadus ja huvi väga suur.

Teiseks põhjuseks võis olla see, et eesti oma kirjanikud ei reageerinud piisavalt kiiresti vastavatele ootustele. Kirjanikud nagu Tõnu Õnnepalu, Andrus Kivirähk või Peeter

Sauter, kes kõik omal viisil suhestusid uue kultuurikontekstiga, olid küll populaarsed, kuid nende ühiskonda kajastav käsitlusviis jäi laiemale lugejaskonnale paratamatult kitsaks ega rahuldanud suurema ajaloo- või teabekirjandusehuvilisi. Kõige suurem vajadus oli aga just nimetatud kirjanduse järgi. Kolmas põhjus võis olla see, et eesti lugejal oli, vähemalt kümnendi algul, suurem usk pigem tõlkekirjandusse, kui eesti originaalloomingusse. Seda näitab näiteks kirjastuse Kupar ebaedu ja sulgemine; Kupar tegeles just eesti kirjanike originaalloomingu kirjastamisega. Selline olukord on viimastel aastatel siiski oluliselt muutunud ja eesti originaalkirjandus on tõusuteel.

“Nõukogude aja lõpus moodustasid tõlked umbes 20% ilmunud kirjandusest, iseseisvuse esimestel aastatel see näitaja kasvas, moodustades 1994. aastal 28% ning 1995. ja 1996. aastal 29%, 1997. aastal 31% ja 1998. aastal 30% ilmunud nimetustest” (Möldre 2005: 245).

Nõukogude ajal ilmestas tõlkekirjandust suhteline ühekülgsus, kuna suure osa tõlkekirjandusest moodustasid tõlked vene keelest. Samuti piirasid tõlkekirjanduse ilmumist range tsensuur ja sisulised piirangud. Avaldada ei tohtinud näiteks usulist kirjandust, ranged sisulised piirangud kehtisid hariduse, poliitika ja filosoofia alasele kirjandusele. Samuti keelati ära terve hulk autoreid, näiteks Oskar Loorits, Gustav Ränk, Ants Oras. Väliskirjanduse tõlkimisel olid paika pandud ranged kvoodid, st et igast keelest võis tõlkida teatud arv teoseid aastas, kusjuures eelistati klassikuid. Eesti taasiseseisvumise ja raamatuturu vabanemisega senistest piirangutest asuti koheselt täitma tekkinud lünki.

Seni valitsenud vene keele asemel võttis juhtpositsiooni nüüd inglise keel, järgnesid saksa, soome ja prantsuse keel, kuid need keeled jäid inglise keelele juba palju alla.

“Aastatel 1992-1998 moodustasid tõlked saksa keelest 9% tõlgetest, tõlked soome keelest - 7% ja tõlked prantsuse keelest – 5%. Nõukogude ajal domineerinud vene keelest tehti vaid 3% tõlgetest, mis vaadeldaval ajavahemikul tähendas 139 nimetuse tõlkimist” (Möldre 2005: 246).

Inglise keele tungimine meie keelemastikule on seotud üldise anglo-ameerikaliku kultuuritüübi domineerimisega Euroopas, mis sai alguse popkultuuri arenemisega 1950.

aastate lõpus. Oli loomulik, et avaneval kultuurimaastikul muutus uue ja vaba etaloniks inglise keel. Samuti mõjutas inglise keele kujunemist Eesti juhtivaks võõrkeeleks kogu riigi orientatsioon anglo-ameerika kultuurile ja poliitikale (ühinemine NATO ja EL-ga). Kindlasti mõjutas seda ka kõikvõimalik välissuhtluse arenemine just inglise keele baasil.

Saksa keel, mis domineeris Eestis kuni II maailmasõjani, kaotas siis paljuski oma tähtsust, kuid sellest hoolimata võib öelda, et traditsiooniliselt on saksa kultuuriruum Eesti kultuurile lähedasem kui USA või Inglise kultuur. See on kindlasti ka põhjuseks, miks tõlkekirjanduses on saksakeelsete tõlgete protsent kõrgem kui soome või prantsuse keelest tehtud tõlgete protsent.

2.3 Saksakeelne kirjandus

Eesti või kirjandus – nii nagu me seda täna mõistame – ongi sündinud saksa tõlkelaenuna. Eesti kirjanduse esimesed näited olid saksa kirjanduse tõlkemugandused. Kuni 19. sajandi alguseni tegelesid eestikeelse teksti loomisega, olgu siis tegemist algupärandite või tõlgetega, peamiselt saksa rahvusest pastorid ja kirikuõpetajad. Samas on teada, et nende eesti keele alased teadmised jätsid tihtipeale soovida ja nii ongi meie keelest ja kirjandusest räägitud kui saksapärasest või vähemasti tugevate saksa mõjudega keelest ja kirjandusest. Kuid 1830. aastatel hakkas juttude tõlkimine üha enam eestlaste kätte minema. Näiteks tulid juurde sellised uued eesti rahvusest tõlkijad nagu Pärnu kooliõpetaja Heinrich Gottlieb Lorenzonn ja Tartu kübarsepp Aleksander Umbli. Samuti tegeles tõlkimisega näiteks Johann Voldemar Jannsen. (vt Laos 2004)

Ka edaspidi, kuni esimese Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni 1918. aastal, domineerisid meie raamatuturul tõlked saksakeelsest kirjandusest. Näiteks tõlgiti aastatel 1900-1917 kõige enam saksa kirjandust, järgnes vene, siis inglise, prantsuse ja soome (vt Soosaar 1994: 53). Siiski ei leidunud ka sel perioodil eestindatud kirjanduse hulgas väga palju klassikuid või maailmakirjandust. Ants Oras kirjutab 1923. aastal: “Meie kirjandus ei ole iialgi rikas olnud välismaa kirjanduse suurteoste tõlgetest.

Käesoleva aastasaja alguseni toitis ta end peaausjalikult saksa odavate perekonna-romaanide ja avantüürlugude peegeldustest ja eestistustest” (Oras 1923: 573).

1918-1940 hakati saksa kirjanduse kõrval rohkem tõlkima ka inglise, prantsuse jt maade kirjandust. Ühest küljest oli see tingitud soovist vabaneda saksa, täpsemalt baltisaksa vaimust, kuid samas tõi see kaasa olukorra, kus saksakeelne kirjandus hakkas paratamatult nihkuma tahaplaanile. Teisalt tuleb tunnistada, et esimese Eesti Vabariigi ajal pandi eesti keelde ümber arvestatav hulk maailmakirjanduse teoseid. Saksa keelest ilmus sel perioodil näiteks Thomas Manni “Võlumägi”, 1937 ja 1939 (tlk. Marta Sillaots), “Buddenbrookid”, 1936, ja Arthur Schnitzleri “Karjuseflööt. Novellid”, 1929 (tlk. Jaan Kangilaski vanem).

Nõukogude perioodil, mis oli küll pikk ja jaotus erinevateks alaetappideks, nii et igal alaetapil oli olukord veidi erinev, moodustasid üldjoontes suurema osa tõlgetest tõlked vene keelest, kuid palju tõlgiti ka nn vennasrahvaste kirjandust. Järgnesid prantsuse, saksa, ja angloameerika kirjanduse tõlked. Aasta keskmine oli umbes 4 teost igast neljast suurkirjandusest. Vene kirjandus prevalveeris suveräänselt, moodustades ligi 45% toodangust. (vt Soosaar 1994: 53) Saksa kirjanduse osakaal vähenes ja väga vähe tõlgiti ka saksakeelset nüüdiskirjandust. Põhirõhk pandi klassika tõlkimisele, kuna see oli ideoloogiliselt riskivaba. Saksa keelest tõlkimisega tegelesid näiteks Helga Kross (Hermann Hesse “Klaaspärlimäng”, 1976. Thomas Mann “Doktor Faustus”, 1987), aga tõlkimist alustasid ka praeguseni tegasusad saksa keele tõlkijad nagu Mati Sirkel või Rita Tasa. Siin tuleb siiski mainida, et võrreldes inglise või prantsuse kirjandusega oli saksa kirjandus mõneti paremas olukorras, sest Saksa DV kirjandust vahendati usinasti, k.a teisejärguliste autorite tekste, samas kui Saksa FV kirjandusest suutis vaid mõni üksik (antifašistlik või sealse ühiskonnakorra suhtes kriitiline tekst) meieni läbi murda. Seega võib öelda, et tänu Saksa Demokraatlikule Vabariigile ei olnud saksa kirjanduse vahendamine ka nõukogude ajal sugugi lootusetult halvas olukorras.

Rääkides saksakeelsest kirjandusest tuleb kindlasti täpsustada, et käesolevas magistritöös on selle all mõeldud tõlkeid saksa keelest, st mitte ainult Saksamaa autoritelt, vaid ka Austria ja Šveitsi kirjanikelt. Enamik eesti lugejaid ei taju austria ja šveitsi kirjandust iseseisva kirjandusena, vaid saksakeelse kirjanduse ühe osana. Ometi ei ole korrektne panna võrdusmärki kõigi kolme maa kirjanduse vahele. Tihti on saksakeelse kirjanduse ajalugu kirjutatud väga Saksamaa-keskselt. Kuid Saksamaa,

Austria ja Šveitsi kirjandusest rääkimisel tuleks siiski arvestada nende kolme riigi erinevate ajalooliste, poliitiliste ja sotsiaalsete erinevustega, mis ju kõik mõjutavad kirjandust ning kajastuvad kirjanduses erinevalt.

Väikeriikide, nagu Austria ja Šveits (ehkki meie mõistes mitte nii väikesed, võib Austriat ja Šveitsi siiski maailmakontekstis nimetada väikeriikideks), jaoks on kirjandus ka omamoodi rahvusidentiteedi kandjaks ja rasketel perioodidel abiks rahvusliku eneseteadvuse kujundamisel ning säilitamisel. “See on riigi probleem, mis kirjanduse kaudu näitab, et ta on olemas, et ta ei ole provints, vaid et sealgi elab kultuurrahvas” (Tarvas 2002: 1706). Ka Austria ja Šveitsi autorite tõlkimine kuulus nõukogude ajal kvoodipoliitika alla. Oli täpselt ette kirjutatud, kui mitu šveitsi või austria autorit tohtis mingil perioodil ilmuda (vt Ellip 2000: 12).

Austria kirjanduse tõlkimisega alustati Eestis möödunud sajandi alguses ja esialgu oli tiitlite arv suhteliselt tagasihoidlik ja valik juhuslik. Väärtkirjanduse kõrval tõlgiti üsna palju ka ajaviitekirjandust. Pärast II MS austria kirjanduse tõlgete arv kasvas. Tõlgiti selliseid autoreid nagu Heimito von Doderer, Peter Handke, Robert Musil, Rainer Maria Rilke, Franz Kafka, Elias Canetti, Joseph Roth jt. Tõlkijateks olid näiteks August Sang, Johannes Semper, Eno Raud, Nigol Andresen, hiljem ka juba Rita Tasa ja Mati Sirkel.

Eesti taasiseseisvumise ajal Austria ja Šveitsi kirjanduse tõlkimine eesti keelde loomulikult jätkus. Et nüüdseks olid kadunud kvoodid ja plaanipoliitika, avardus ka valik ja võimalused. Samuti ei tohiks alahinnata Rahvusraamatukogus olevate Austria ja Šveitsi lugemissaalide tähtsust nimetatud riikide kirjanduse tutvustamisel.

2.3.1 Saksakeelse tõlkekirjanduse kirjastamisest 1990-2000

Nagu juba mainitud, on saksakeelse tõlkekirjanduse osakaal aastatega vähenenud. Nõukogude ajal valitses tõlkeareenil vene keel, siis asendus see inglise keelega. Kuid arvestades Eesti ajaloolisi ja kultuurilisi arenguid ning mõjutusi, on käesolevas magistritöös käsitletav saksa kirjandus meie kultuuriruumis kahtlemata alati olnud prestiižne ning sellest keelest on traditsiooniliselt väga palju tõlgitud.

2005. aastal kaitses Virge Lahe Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna saksa filoloogia õppetoolis magistritöö pealkirjaga “Kirjastamine kui empiirilise kirjandussotsioloogia uurimisobjekte. Turu-uuring saksakeelse tõlkekirjanduse kirjastamise kohta 1990ndatel aastatel Eestis”² ja tõi selles välja UNESCO Index Translationumi 2000. aastal koostatud tabelid, mis kirjeldavad väga näitlikult saksakeelse tõlkekirjanduse osakaalu Eesti tõlkekirjandusmaastikul aastatel 1991-1999. Alljärgnevalt kasutan neid tabeleid ka oma väidete illustreerimiseks.

Tabelis nr 1 on kirjas saksa keelest tõlgitud trükiste arv kirjastuste kaupa, 1990. aastatel vastavas kirjastuses ilmunud koguteoste arv ja saksa keelest tõlgitud teoste protsent vastavas kirjastuses ilmunud teoste arvust. Siiski selgub tabelite nr 1 ja 2 võrdluses, et UNESCO andmed saksakeelse tõlkekirjanduse osas on pisut puudulikud. Seda selgitab asjaolu, et 1990. alguses ei olnud statistiliste andmete kogumine Eestis veel täpselt reglementeeritud ja, nagu ma juba ka mainisin, toimusid kirjastamise vallas suured muudatused. Antud tabelid toovad ilukirjanduse kõrval ära ka aimekirjanduse jms tõlked ning ehkki ma oma magistritöös ajaviitekirjandust lähemalt ei käsitle, on tabelid siiski illustreerivad ja näitavad ära valitsenud tendentsi.

Tabel nr 1 (Lahe 2000: 43)

Eesti kirjastused, mis andsid 1990. aastatel välja saksakeelset tõlkekirjandust

Kirjastus	Saksa keelest tõlgitud ja väljaantud teoste arv 1990. aastatel	Väljaantud teosed kokku 1990. aastatel	Saksakeelsete tõlgete osakaal
Kunst	42	142	30%
Eesti Raamat	41	332	12%
Olion	27	178	15%
Monokkel	26	41	63%
Perioodika	23	273	8%
Gennadi Noa	22	22	100%

² Originaalpealkiri: „Verlegen als einer der Gegenstände der empirischen Literatursoziologie. Marktforschung über das Verlegen der deutschsprachigen Übersetzungsliteratur in der 90er Jahren in Estland.“

kirjastus			
Kupar	20	162	12%
Logos	20	89	23%
Johannes Esto Ühing	15	17	88%
Kuldsul	13	135	10%
Odamees	13	50	26%
Tormikiri	12	29	41%
Eesti Antroposofiiline Selts	8	11	73%
Ilmamaa	6	27	26%
Varrak	6	274	2%
Avita	6	95	6%
Egmont	6	227	3%
Kirilill	5	12	42%
Sinisukk	5	101	5%
TÜ Kirjastus	5	18	28%
Ersen	5	186	3%
KRK	4	20	20%
Huma	4	31	13%
Athena	4	19	21%
Loomigu Raamatukogu	5	21	19%
Tiritamm	4	67	6%
Eesti Kirjandusmuuseum	3	4	75%
Valgus	3	39	8%
Vagabund	3	39	8%
Greif	3	39	8%
EV Justiitsministeerium	2	2	100%
Olympia	1	6	17%

Külim	1	10	10%
Lääne-Viru Maavalitsus	1	1	100%
Tea Kirjastus	1	286	0,4%
Saksa Majandusesindus	1	1	100%
Maaelu Raamat	1	4	25%

Kõige enam andis suurematest kirjastustest nimetatud perioodil välja saksakeelset kirjandust kirjastus Kunst (42 nimetust). Järgnesid kirjastus Eesti Raamat (41 nimetust), kirjastus Olion (27 nimetust), kirjastus Monokkel (26 nimetust) ja kirjastus Perioodika (23 nimetust) (vt Lahe 2005: 43). Ka sellisel jaotusel on omad põhjused.

Näiteks olid kirjastused Kunst, Olion ja Perioodika keskendunud sel perioodil ajaloo-teemaliste raamatute välja andmisele. Populaarse ajalookirjanduse traditsioon on Saksamaal aga hästi arenenud ning sobis ilmselt kõige paremini meie kohalikku kultuurikeskkonda. Kirjeldatud ajaloosündmused haakusid ka meile pisut rohkem tuntud kultuuriruumiga ja ajalooga. Samas, nagu tõdeb kirjastaja Sirje Helme, võis saksakeelse kirjanduse tõlkimise ja väljaandmise eelistamisel olla ka täiesti subjektiivne põhjus. Näiteks andis kirjastus Monokkel välja palju tõlkeid saksa keelest, kuna tal olid väga tihedad sidemed ühe konkreetse saksa keelest tõlkijaga. (Helme 2007)

Tabelist nr 2 on näha, et võrdluses teiste keeltega oli saksa keel tähtsusetult teisel kohal, kuid samas tõlgiti sellest keelest 5 korda vähem kui inglise keelest. Inglisekeelsete nimetuste arv kasvas iga aastaga, kuid nagu tabelist on hästi näha, püsib saksakeelsete tõlgete arv alates 1994. aastast enam-vähem samana.

Tabel nr 2 (Lahe 2000: 45)

Eesti keelde tõlgitud kirjandusteosed 1990-1999

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Inglise keel	67	114	174	231	380	381	495	525	542
Saksa keel	17	27	50	71	84	82	79	82	81
Soome keel	23	26	52	54	55	44	43	56	59

Prantsuse keel	9	13	23	29	43	36	54	36	49
Vene keel	35	23	24	22	30	20	24	18	20
Rootsi keel	8	4	21	20	29	31	25	32	40
Itaalia keel	3	2	4	2	5	13	22	11	12
Taani keel	0	0	3	3	3	17	16	15	16
Norra keel	1	3	0	5	10	11	4	7	3
Teised keeled kokku	28	24	34	25	32	45	52	42	29
Kokku	191	236	385	462	671	688	814	824	851

Kokkuvõtteks võib öelda, et ehkki aastatel 1990-2000 hakkas tõlkemaastikul domineerima inglise keel, siis oli ja on saksakeelse tõlkekirjanduse osakaal Eesti tõlketurul endiselt arvestatava suurusega ja sellel on Eesti kultuuriruumis oluline tähtsus.

2.4 Mida tõlgiti saksa keelest aastatel 1990-2000

Virge Lahe viis oma magistritöö tarbeks läbi küsitluse kirjastajate hulgas, uurides, miks vahendasid Eesti kirjastused nimetatud perioodil just niisugust saksakeelset kirjandust nagu nad vahendasid. Ta jõudis järeldusele, et saksakeelse kirjanduse tõlkimiseks võib nimetada 6 peamist põhjust:

- järjepidevus
- uute autorite otsimine
- siklik huvi
- raamatu teema
- Frankfurdi raamatumess/saksa kirjastajatega sõlmitud kontaktid
- kirjastamispoliitika, maailmakirjanduse kirjastamine. (vt Lahe 2005: 50)

Sirje Helme on seda järjekorda kommenteerides tõstnud esile Frankfurdi Raamatumessi osatähtsuse, raamatu teema ja isikliku huvi. Kümneni algul toetas Frankfurdi Raamatumess eesti kirjastusi väga tõhusalt, sealtkaudu saadi palju esimesi rahvusvahelisi kontakte ning loomulikult olid need kontaktid eeskätt Saksa raamatukirjastajatega. Samuti pakkus Frankfurdi Raamatumess koolitusi, jällegi saksakeelseid, eesmärgiga tutvustada saksa kirjandust. (vt Helme 2007).

Nagu ülaltoodud nimekirjast veel selgub, mängis raamatute valikul tähtsat osa kirjastuse peatoimetajate või toimetajate isiklik huvi, näiteks tundus raamatu teema põnevana või silmaringi laiendavana. Ka see, et toimetajad või peatoimetajad ise saksa keelega tegelenud olid, selle maa ja kirjanduse vastu huvi tundsid, kujunes raamatute valikul otsustavaks.

Pikemalt tegutsenud kirjastused olid pidevalt uute autorite otsingul, kuid samas peeti oluliseks ka kirjastuse juba väljakujunenud poliitika ja suuna jätkamist, näiteks anda välja maailmakirjanduse nimesid ning säilitada järjepidevus. Enamus kirjastusi oli orienteerunud võimalikult laia temaatikaga ja erinevat tüüpi raamatute väljaandmisele. Seda tingib väike lugejaskond – äraelamiseks peab kirjastus orienteeruma väga erinevatele sihtgruppidele. (vt Möldre 2005: 230)

Alljärgnev tabel toob illustreerimiseks valdkonniti välja, millist kirjandust, ja kui palju, 1990. aastatel saksa keelest tõlgiti.

Tabel nr 3 (Lahe 2000: 49)

1990. aastatel saksa keelest tõlgitud kirjandus valdkondade kaupa

Valdkond	Tõlgitud nimetuste arv kokku
Ilukirjandus, sh lastekirjandus	237
Religioon/teoloogia	72
Filosoofia/psühholoogia	56
Haridus/juura/sotsiaalteadus	43

Ajalugu/geograafia/biograafiad	38
Kunst/mängud/sport	20
Loodus- ja täppisteadused	3
Muu/infoteadus	2

Nagu tabelist selgub, tõlgiti kõige enam ilukirjandust, sh lastekirjandust, järgnevad religioon, teoloogia, filosoofia ja psühholoogia. Vaid paari nimetusega on esindatud loodus- ja täppisteadused, ning infoteadused. “Raamatu tüüpi arvestades domineerivadki 1990. aastate raamatutoodangus ilu- ja õppekirjandus, järgnevad tarbe-, teadus, ametlik kirjandus ja teatmekirjandus” (Möldre 2005: 250).

Tabel näitab ka seda, missugune oli lugejate eelistus, mida sel hetkel kõige rohkem vajati. Samas on kirjastamine pikk protsess ning programmid tehakse mitme aasta peale ette, kirjastajatel on raske väga kiiresti ja paindlikult reageerida vastavalt lugeja soovidele. Pigem on kiiresti reageerinud uued kirjastused, sest vanematel on raske olnud loobuda ettekujutusest nn kõrge kirjandusest ja kultuuriloolistest teostest, mille lugejaskond on suhteliselt väike. (vt Helme 2007).

Õppekirjanduse suur protsent on seletatav murrangulise perioodiga Eesti ühiskonnas, mil kõik õpikud vahetati koolides välja. Haridusministeerium garanteeris tellimuse ja riigieelarvest laekusid õpikute eest igal aastal arvestatavad summad, mis olid kirjastustele tegevuse kindlaks aluseks. Mõned kirjastused löid kindlad programmid, andes nende raames välja mõnda väga populaarset autorit, meelelahutuskirjandust või käsiraamatuid. (vt Möldre 2005: 230)

Samas kinnitab selliste kirjastuste edu nagu Varrak või Kunst, et inimesed vajasisid ning hindasid ka kõrgetasemelist ilukirjandust ning kultuuriloolist kirjandust.

Olen oma magistritöös juba korduvalt maininud kirjastamise olukorra muutumist seoses Eesti taasiseseisvumisega. Ranged nõukogudeaegsed kvoodid ja plaanid kadusid, ühegi kirjaniku teosed ei olnud enam keelatud, võimalused avardusid igati. Reaalselt kujunes kirjastamispoliitika siiski pisut teistsuguseks. Muutunud turuolukord seadis kirjastajad olukorda, kus ellujäämiseks pidid kirjastajad mõtlema kasumiteenimisele. 1994. aastal tunneb Enn Soosaar tõlkekirjanduse olukorra pärast muret. “Kõik [kirjastused] paistavad olevat kas erakordselt rahaaplaid või tõsisest finantsraskustes – vanad, et edasi

kesta, uued, et jalgu alla saada. Ja võlusõna vee peal püsimiseks või teistest ettejäudmiseks on ajaviide” (Soosaar 1994: 54).

Soosaare meelest ei suuda kirjastajad ja tõlkijad vastata aja nõuetele ning vajadustele. (vt Soosaar 1994: 55)

2.4.1 Saksakeelne ilukirjandus 1990-2000

Tutvudes lähemalt 1990-2000 saksakeelse ilukirjanduse tõlgete bibliograafiaga, jääb ajaviitekirjanduse seas silma siiski ka hulk maailmakirjanduse nimesid. Jätkub juba varem tõlgitud autorite eestindamine, kuid nüüd on võimalus avaldada tuntud maailmakirjanduse nimede senitõlkimata jäänud teoseid, näiteks nagu Heinrichi Manni romaani “Professor Unrat ehk ühe türanni lõpp” (tlk. Helgi Loik, Tuum, 1993). Kui Thomas Manni tõlgiti klassikuna küllaltki palju juba ka nõukogude ajal, siis ühiskonnakriitiline Heinrich Mann jäi sel ajal tõlgitavate autorite nimekirjast välja. 1990. aastate alguses tekkis aga võimalus hakata avaldama ka ühiskonnale jõulisemaid ja vahetumaid kommentaare andvaid teoseid ning vastukaaluks „lubatud” Th. Mannile hakati tõlkima ka Heinrich Manni, kes esindas justkui teist poolt või teist nägemust.

Enimtõlgitud saksakeelsed autorid on 1990-2000 Hermann Hesse, Stefan Zweig ja Erich Maria Remarque. Remarque’ilt ilmub tõlgituna pea kogu tema olulisem looming, osaliselt ka korduustrükkidena, kuid palju ilmub ka seni tõlkimata teoseid. Korduustrükkidena ilmusid näiteks “Aeg antud elada, aeg antud surra” (esmatõlge 1959, tlk. Viktor Tomberg, Eesti Riiklik Kirjastus; kordustrükk 1993, Eesti Raamat), “Lissaboni öö” (esmatõlge 164, tlk. Viktor Tomberg, Loomingu Raamatukogu; kordustrükk 1993, Paf). Esmakordselt tõlgiti sellised Remarque’i teosed nagu “Tagasitee” (tlk. Uno Liivaku, Monokkel, 1994) või “Varjud paradiisis” (tlk. Uno Liivaku, Monokkel, 1993).

H. Hesse ja S. Zweig on Eestis kahtlemata väga armastatud saksakeelsed autorid. Hesse tõlkimisega alustati juba Esimese Eesti Vabariigi ajal: 1929. aastal ilmus Jaan Kangilaski tõlkes “Eelkevad”(kirjastus Loodus). Hiljem on Hesselt eestindatud veel 14

teost, neist kahes trüki on ilmunud “Stepihunt” (tlk Mati Sirkel, Perioodika ning Kupar, 1993) ning “Narziss ja Goldmund” (tlk. Uno Liivaku, Monokkel 1995 ja tlk Elmar Salumaa, Kupar 1996). 1991. aastal ilmunud Hesse “Lõputu unenäo” tõlget (tlk. Piret Pääsuke, Eesti Raamat) on Ain Kaalep nimetanud senistele Hesse eestindustele oluliseks lisandiks sellepärast, et selles domineerib element, mida ilmselt on õige nimetada just romantiliseks fantaasiaks. (vt Kaalep 1991: 88) Romantiline fantaasia oli ilmselt samuti teema, mis ei sobinud kokku nõukogude aegse realismi ideoloogiaga kunstis ja see seletab ka Hesse tõlgete arvu kasvu 1990. aastatel.

Esimene Stefan Zweigi eestindus ilmus 1929. aastal ja selleks oli Richard Janno tõlgitud “Kiri tundmatule” (Looduse universaal-biblioteek). Sellele teosele lisandus hiljem veel seitsmeteistkümne teose tõlge. 1990. aastatel ilmusid näiteks “Muutumisuim” (tlk. Uno Liivaku, Monokkel, 1999), “Rotterdami Erasmuse triumf ja traagika” (tlk. Uno Liivaku, Monokkel, 1999). Stefan Zweigi populaarsust Eestis võib ehk seletada sellega, et eestlastele meeldib üldjuhul ajalooline kirjandus ja just selline ajalooline kirjandus, mis on tõsiselt võetav ja toob lugejani reaalse ajaloosündmuste kirjeldused ning ajalooliste isikute elulood.

1990. aastatel saabunud sõnavabadus andis meile ka hulga tõlkeid saksakeelsetelt autoritelt, keda varem tsensuuri tõttu tõlkida ei saanud. Nn Lääne –Saksa autorite teoseid sai nõukogude ajal tõlkida harva, läbi häda ilmus siiski üksikuid teoseid Heinrich Böllilt, Peter Weissilt, Elias Canettilt. Kuid tuntud saksa ühiskonnakriitilise kirjaniku Günter Grassi esmatõlge Eestis ilmus alles 1988. aastal (novell “Kass ja hiir”, tlk. Mati Sirkel, Perioodika). Günter Grassi sensatsioonilise teose “Plekktrumm” tõlge ilmus aastal 1990 (Eesti Raamat), samuti Mati Sirkeli tõlkes. Nagu tõdeb teose eestindaja, on tegemist teosega, mida nõukogude ajal tõlkida ei oleks saanud.

“ “Plekktrumm” on nii vormilt kui ka sisult provokatiivne raamat, kaugelt valusam ja kõhedam kui vaid selle sajandi saksa ajaloo keele- ja fantaasiarõõmust ülekeev skandaalikroonika, mida ta oma drastilise huumori ja groteskse kummastatusega muidugi samuti on” (Sirkel 1990: 459).

Nüüdseks on ilmunud ka Grassi teine peateos, “Kammeljas” (tlk. Mati Sirkel, Tänapäev, 2003).

Saksakeelse kaasaegsema kirjanduse küllaltki skandaalsetest nimedest tuleks kindlasti mainida austerlast Elfriede Jelineki. Eesti keeles on siiani ilmunud kolm Jelineki tõlget. 1995. aastal ilmus romaan “Lõbu laialt” (tlk Hermann Sau, Kupar), 2002. aasta Loomingus ilmus katkend näidendist “Alpides” (tlk. Heli Mägar) ja 2005 aastal ilmus romaan “Klaveriõpetaja” (tlk. Liina Truus-Mittermayr, Elmatar).

Nagu näha, alustati ka Jelineki tõlkimist alles 1990. aastate keskel, ja tema tõlked leidsid Eesti ajakirjanduses ka küllaltki laia vastukaja. Tegemist on autoriga, keda nõukogudeaegne tsensuur läbi ei lasknud. Elfriede Jelineki loomingu läbivaks teemaks on vägivald, võim ja seksuaalsus. Samuti on Jelinekki tema ühiskonnakriitiliste vaadete pärast nimetatud radikaalseks feministiks ja provokaatoriks. “Jelineki näol on tegemist omamoodi unikaalse kollektsiooniga radikaalsuseist, kus esinevad nii võitlev feminism, pahempoolsus, kui looduslähedus; muuhulgas on Jelinek ka tõsiseltvõetav kirjanik” (Parmas 1996).

1990. aastatel jätkub ka filosoofilise kirjanduse tõlkimine. Tõlgitakse Friedrich Nietzsche “Ecce homo” (tlk. Jaan Undusk, Vagabund, 1996) ja kordustrukina antakse välja juba 1932. (Eesti Kirjanduse Selts) aastal tõlgitud “Nõnda kõneles Zarathustra” (tlk. Johannes Palla, Olion 1993). Nüüdseks on antud välja ka sama teose kolmas trükk (Olion, 2006) ja endiselt Johannes Palla tõlkes. Maarja Kangro on seda kommenteerides öelnud, et kuigi Johannes Palla tõlge on iseenesest ladus ja jõuline, on seal kummalisi rektsioone ja naljakalt palju uudissõnu, mille originaali vaste on lihtne ja tavakeelne. Näiteks lihtne Gier (ahnus) on tõlgitud “jõõraks”, Lärm (lärm) on “mõna” ja mürrisch (pahur) “morssis”. Ja kuigi need on toredad sõnad, võiks olemas olla teine, kas või tänapäevasem variant (vt Kangro 2006).

Ülalnimetatud autoreid ja nende tõlkeid vaadates on näha, et Eestis jätkus juba varem tuntud autorite eestindamine. Klassikale lisandus aga nüüd ka teoseid, mis varem rangelt piiratud kvootide alla ei mahtunud. Eestlased said lugeda üha enam tõlkeid oma lemmikautoritelt Hermann Hesselt, Stefan Zweigilt, Erich Maria Remarque’ilt, Franz Kafkalt, kuid said avastada ka uusi saksakeelse kirjanduse tähti nagu näiteks Günter Grassi või Elfriede Jelinekki.

Hakati tõlkima varem keelu all olnud autoreid ja ilmus ühiskonnakriitilisi romaane. Siiani tabuna kehtinud teemad nagu seks, vägivald ja võim, võisid nüüd samuti tõlgetes ilmuda. Samas võib öelda, et kui Eesti lugejani hakati tooma tekste, mis ei olnud enam n.ö riskivabad, vaid avasid tasandeid ja aspekte Saksa kultuuris, siis ei pruukinudki need teosed vastata eesti lugejate ettekujutusele muretust Läänest. Seega toimisid need tõlketekstid paljuskki just kultuuri, mälu ja identiteediprobleemide vahendajatena. Heinrich Mann ja Erich Maria Remarque võisid olla populaarsed just seetõttu, et nende teostes domineerivad teemad olid meile tuttavamad ja eestlased samastusid selliste teemadega kergemini.

2.4.2 Saksakeelne laste- ja noortekirjandus 1990-2000

Eesti taasiseseisvumisega seotud muudatused ühiskonnas ja sellega seotud ümberkorraldused kirjastuspoliitikas, mõjutasid väga otseselt ka laste- ja noortekirjanduse väljaandmist. Originaalloomingut kippus 1990. aastate alguses nappima, kuna siiani vaid kirjanikutööd teinud lastekirjanikud, kirjutasid nüüd vaid n.ö leivatöö kõrvalt, hobikorras. 1990. aastate alguses ilmus lastekirjandust, nii originaalkui ka tõlkekirjandust, väga vähe. Samuti oli probleemiks raamatute kvantiteet. Pikka aega ei pööratud üldse tähelepanu sellele, mida lapsed lugema peaksid. Merlin Laansoo on oma EHI-s kaitstud bakalaureusetöös “Saksakeelse laste-ja noortekirjanduse roll ning perspektiivid Eestis peale 1991. aastat”³ öelnud, et 1990. aastate tüüpiliseks väikestele lugejatele pakutavateks raamatuteks olid kordustrukid vanadest menuraamatutest, pilkupüüdvate värviillustratsioonidega kehvasisulised muinasjututöötlused ja koomiksid (vt Laansoo 2002: 96). Teine probleem oli raamatute kehv kvaliteet. Osaliselt Eesti oma lastekirjanduse vähesuse tõttu hakkas ilmuma küllaltki palju tõlgitud laste-ja noortekirjandust, samuti vanade tõlgete kordustrukke. Paraku oli siingi palju keeleliselt halbu, kohendamata või lastele sobimatuid tõlkeid. Turule ilmusid koomiksid, anekdoodikogumikud ja lihtsustatud muinasjutud.

Kuid 1990. aastate keskpaigast alates hakkas lastekirjanduse tõlkimine ja selle koht ning perspektiivid Eesti kultuuriruumis paranema, tähelepanu hakati pöörama ka

³ Originaalpealkiri: “Die Rolle und perspektiven der deutschen Kinder- und Jugendliteratur in Estland nach 1991.”

noortekirjandusele. „Kui taasiseseisvusaja alguses vaevles Eesti laste- ja noortekirjandus mõõnaperioodis, näitavad uue aastatuhande esimesed aastad hoopis rõõmsamat palet ning kriitikute pahameele sekka on hakanud ilmuma ka positiivseid noote” (Laansoo 2002: 96-97).

Nagu öeldud, hakkab 1990. aastate lõpu poole ilmuma ka noortekirjandust. Kirjastus Steamark võtab endale eesmärgiks tõlkida eesti keelde saksakeelse noortekirjanduse väärtteoseid. 1999. aastal ilmub esimene autobiograafiline noorteromaan, tol ajal 16-aastase nooruki Benjamin Leberti “Crazy” (tlk. Andrus Simsel, Steamark). Pärast seda ilmus kirjastuselt Steamark vähemalt üks saksakeelsest tõlgitud noorteraamat aastas. (vt Laansoo 2002: 21)

Endiselt on populaarne muinasjutužanr, muinasjutte ilmub vendadelt Grimmidelt (nt “Breemeni linna moosekandid ja teisi muinasjutte”. Tlk Liis Päsuke. Ersen, 1997). Kuid ka seiklusjutte kirjastatakse meelsasti. Karl May Winnetou lood (mis ilmusid esmakordselt juba 1930. aastatel) antakse osaliselt kordustrükina, osaliselt uuesti tõlgituna jälle välja.

Laste- ja noortekirjanduses ilmub eesti turule ka hulk meile senitundmata autoreid. Üks nendest on kindlasti Michael Ende, kes on saksakeelses kultuuriruumis väga tuntud ja paljuloetud, kuid kelle teoseid on eesti keelde veel tõlgitud vähe. 1990. aastatel tehti sellega küll algust; 1994. aastal ilmus “Momo ehk kummaline lugu ajavarastest ja lapsest, kes inimestele varastatud aja tagasi tõi” (tlk. Helgi Loik, Tiritamm) ja 1996. aastal “Ilma lõputa lugu” (tlk. Tiiu Relve, Tiritamm).

Kokkuvõtteks võib öelda, et kui kuni 1990. aastate alguseni tõlgiti Eestis peamiselt SDV lastekirjandust, siis Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järgselt hakati tõlkima meile varem raskesti kättesaadavat laste- ja noortekirjandust, nt SLV, Inglismaa, ka USA laste – ja noortekirjandust.. Eesti laste ja noorte lugejateni jõudis ka terve rida saksakeelse laste- ja noortekirjanduse kaasaegseid teoseid. Endiselt ilmus aga ka juba tuntud muinasjutuvestjate loomingut ning kordustrükkidena anti välja eesti lastele juba armsaks saanud tegelaste seiklusi, nt Erich Kästneri “Veel üks Lotte” (tlk. Linda Ariva, Eesti Raamat, 1990). Jätkus ka seiklusjuttude ja fantaasiakirjanduse võidukäik. Uue

trendina ilmus müügilettidele noortekirjandus, millest oli nõukogude ajal tõepoolest puudu olnud.

2.4.3 Saksakeelse luule tõlkimisest 1990-2000

On tänuväärne, et eesti keelde on pidevalt jõudnud ka saksakeelsete luuletajate loomingut, ehkki luuletõlkimisega ollakse harva rahul ja selle tõlkimist ühest keelest teise peetakse pea võimatuks.

„Kuna eri keelte tähenduse ja vormi suhted ei ole omavahel vastavuses, on luule tõlkimine ühest keelest teise teoreetiliselt võimatu, ehk nagu Robert Frost on selle oma luuledefiniitsioonis kokku võtnud: “luule on see, mis läheb tõlkes kaduma”” (Ross 2001).

1990. aastatel ilmus saksa keelest tõlgitud luulet päris palju ajakirjade ja ajalehtede kultuurilisades. Vikerkaares näiteks ilmus kümne aasta jooksul erinevate saksakeelsete luuletajate tekste, kusjuures esindatud on sellised nimed nagu Walter Hasenclever, Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine, Rainer Maria Rilke, Adolf Glassbrenner, Nelly Sachs, Hugo von Hoffmannstahl, Gottfried Keller jt.

Luulekogudena ilmusid vaadeldaval perioodil vaid Rainer Maria Rilke “Kirjad noorele luuletajale” (tlk. Tiiu Relve, Perioodika, 1995) ja Ulrike Mara “Vihmakalad” (tlk. Toivo Tasa ja Doris Kareva, Eesti Raamat, 2000) ja Georg Trakli “Luulet” (koostanud ja eestindanud Debora Vaarandi, Eesti Raamat, 1991).

1997. aastal ilmus ka üks Saksa lembelüürika kogu.

Luulekogude nimekiri ei ole kahjuks eriti pikk. Selle põhjuseks võib kindlasti olla luule keeruline tõlgitavus üleüldse, aga ka juba kirjeldatud küllaltki keeruline aeg ühiskonnas ja poliitikas. Kirjastused püüdsid konkurentsi ja ellujäämise nimel üllitada pigem kirjandust, mis müüks paremini. Luule ei ole aga kunagi olnud kirjandus nn laiadele massidele, mistõttu ei ole luulekogude väljaandmine põhimõtteliselt kuigi tulus ja kasulik. Olgu see siis taasiseseisvunud Eestis või praegusel ajahetkel.

Vaadeldes nii proosa- ja draamatekstide, laste- ja noortekirjanduse kui ka luuletõlgete esindajaid, võib minu meelest öelda, et aastatel 1990-2000 ilmunud saksakeelsete tõlgete nimekirjad on piisavalt esinduslikud. Ajaviitekirjanduse tõlgete kõrval (mis on kahtlemata ka tänuväärne ja vajalik) on ilmunud terve hulk tuntud maailmakirjanduse nimesid.

Saksakeelse maailmakirjanduse tõlkimisele mõjus sõnavabaduse saabumine ja kvootide ning tsensuuri kadumine kindlasti positiivselt. Eesti lugejateni jõudsid autorid, keda varem tõlkida ei tohtinud. Rohkem hakkas ilmuma saksakeelse nüüdiskirjanduse tõlkeid. Ka seni vaka all hoitud skandaalsemas võtmes kirjutatud teosed, kus domineerisid näiteks seks ja vägivald, said nüüd ilmuda.

Ehkki saksakeelsetet tõlgete arv Eestis on 20. sajandi algusega võrreldes vähenenud, on see nüüdseks saavutanud teatud stabiilsuse. 1990. aastate algul olid rahva ootused kõrged ning kultuurihuvi sügav. Seega võib öelda, et saksa kirjandus oli 1990. aastatel Eestis prestiižne ja sellest jõudis eesti keelde arvestatav kogus maailmakirjanduse nimesid.

2.5 Tõlkijad

Tõlke vahendamisel ja loomisel uude kultuuriruumi osalevad ideaalis tõlkija, tõlke kommenteerija (järel- või eessõna autor, kelleks võib muidugi olla ka tõlkija ise), samuti kirjastajad, kriitikud ja lugejad. Esimese Eesti Vabariigi ajal kujunesid silmapaistvamateks tõlkijateks juhtivad kirjanikud ja kriitikud-esseistid. “Ühtlasi tagas nende asend kultuuris, et ka väljast tulevat kirjandust hakati varakult võtma kui “oma” kirjandust” (Talvet 2005: 439).

Nagu käesolevas magistritöös juba varem arutletud sai, oli niisugune tõlkekirjanduse „oma” kirjandusena võtmine küll ehk vajalik perioodil, mil eesti kirjandus ja kultuur oli alles ülesehitamise faasis, st keel ja kultuur vajas rikastamist ja eeskujusid., kuid analüüsides 1990-2000 saksa keelest tehtud tõlkeid lähtuksin käesolevas magistritöös juba varem mainitud Peeter Toropi väidetest, et tõlkekirjandust tuleks vaadelda eraldi

tekstitüübina, eraldiseisvana emakeelsest kirjandusest. Kui osaliselt oli ka 1990. aastatel tegemist murrangulise ajajärguga ja tõlked moodustasid osa originaalkirjandusest, siis oli olukord siiski sajandi algusest tunduvalt erinev. Nii näiteks ei olnud tõlkijateks enam mitte peamiselt kirjanikud ja literaadid (kuigi loomulikult on endiselt palju ka neid), vaid palju olo inimesi, kes tegelevadki ainult tõlkimisega. Kuna tõlkekirjanduse väljaandmine suurenes taasiseseisvunud Eestis võrreldes eelnenud nõukogude perioodiga kordades, siis astus nõukogude ajal tegutsenud tõlkijate kõrvale uus põlvkond noori tõlkijaid. Paiguti kippus seetõttu tõlgete tase langema, sest tõlkijaid vajati palju ja tõlkida tuli kiiresti. Noortel puudus kogemus ja vajalik ettevalmistus tõlkijatööks, harjutamise ja õppimise aega jäi napiks, kohe tuli asuda meistritöö kallale. Muidugi ei saa tõlgete kehvas kvaliteedis süüdistada ainult tõlkijaid. Tegemist on siiski palju laiemaga probleemiga. Sageli jäeti kirjastajapoolne toimetajatöö raha kokkuhoiu, või mõnel muul põhjusel, tegemata ning tõlkijale sunniti peale lühikesi tähtaegu. Probleemi taga oli kindlasti ka veel tõlketöö üleüldine kehv tasustamine, tõlkija madal prestiiž ja tõlketöö vähene väärtustamine.

Eriti halba olukorda sattus erialakirjandus, kus probleemiks kujunes keeletespetsiifika ja terminoloogia puudulik tundmine. Kommentaariks tootsin näite kaitseväge majori Toomas Boltowsky kirjutisest Sirbis, kus ta kritiseerib sõjandusvaldkonnaga seotud tõlgete kvaliteeti:

„Tõlked kubisevad raskesti arusaadavatest, eesti keele ortograafiat eiravatest vārdlausetest, sõnasõnalistest toortõlgetest. [...] Nähtavasti peetakse kirjastustes tõlkija valikul piisavaks asjaolu, et inimene valdab teataval tasemel võõrkeelt, milles originaalteos kirjutatud. Selle kõrval on veidigi avaram kultuuripagas juba tühiasi” (Boltowsky 2006).

Kindlasti ei saa teha üldistusi, kuid ilmaasjata sellist kriitikat ka ei tehta. Tegelikult valitseb sarnane situatsioon raamatuturul veel praegugi, ehkki asjad liiguvad pidevalt paremuse poole. Praeguseks tegutsevad edukalt kirjaliku tõlke magistriõppeprogrammid nii Tallinna kui ka Tartu Ülikooli juures. Ehkki need programmid ei ole mõeldud ilukirjanduse tõlkijate koolitamiseks ja õppekavades on tähelepanu keskendunud tarbetekstide tõlkimisele, osaleb neil kursustel piisavalt palju

ka ilukirjanduslikust tõlkest huvitatud tudengeid. Mõlemas ülikoolis on nüüdseks avatud ka keeleteoimetaja magistriõpe. 2006. aastast tegutseb Eesti Tõlkemagistrite Liit ja üha enam kasutatakse raamatu toimetamisel ja tõlkimisel erialaspetsialistide abi konsultantidena.

Perioodil 1990-2000 ilmunud saksakeelse kirjanduse tõlkijate nimekiri on pikk ja esinduslik, sisaldades meie parimaid tõlkijaid. Endiselt on väga produktiivsed tõlkijad Mati Sirkel, Helgi Loik, Uno Liivaku, Rita Tasa, Vladimir Beekman. Samas tuleb aasta-aastalt juurde uusi nimesid nagu näiteks Katrin Kaugver, Heli Mägar, Krista Läänemets, Tõnu Tammets, Tiiu Relve. Mõni on tõlkinud vaid ühe teose, kuid on ka neid, kelle tõlgitud teoste nimekiri on juba aukartustäratavalt pikk.

Tuleb siiski tõdeda, et kui tõlketekstile iseseisva tekstiüübina pööratakse vähe tähelepanu, siis sama vähe tähelepanu pööratakse ka tõlkijatele. Tõlkija prestiiž on madal ja tema loovust ning andekust hinnatakse vähe. Ometigi ei tohiks mitte mingil juhul alahinnata mõningate tõlkijate panust saksakeelse kirjanduse vahendamisel eesti keelde. Üks sellistest tõlkijatest, kelle individuaalset tõlkijakäekirja ei saa eirata, on kahtlemata Mati Sirkel. Peale juba nimetatud tõlgete (näiteks G. Grassi „Kass ja hiir” või H. Hesse „Stepihunt”) on Sirkel vaadeldavast perioodist kas varasemal või hilisemal ajal eestindanud Robert Musili, Franz Kafka, Georg Büchneri, Peter Handke, Elias Canetti jpt teoseid.

Aastatel 1996-2004 oli Mati Sirkel Eesti Kirjanike Liidu esimees. 2004. aastal ilmus tema sulest raamat “Orva-aastad”, milles valik ees-, vahe- ja järelsõnu tõlgetele viimasest veerandsajandist ja mis näitab eriti selgelt, kuivõrd olulise panuse on Sirkel andnud saksakeelse kirjanduse tutvustamisele Eestis. Mati Sirkel peab tõlke kommenteerimist tähtsaks ja oma tõlgetele kirjutab ta ise ees- või järelsõnu. Nagu ütleb kirjandusteadlane Toomas Liiv: “Mati Sirkel on esmajoones tõlkija, ta on moderaator, vahendaja, kes teeb teiskeelsuse eestikeelseks. Ja ta kirjutas seejuures ja seepärast järel-/saatesõnu” (Liiv 2004).

2002. aastal määras Austria Vabariigi valitsus Mati Sirkelile tõlkepreemia samal aastal ilmunud austria autori Franz Kafka loomingukogumiku “Hiina müüri ehitamisel. Kõik lühemad ja lühilood.” eest. 2006. aastal anti Mati Sirkelile Austria riigi Translatio tõlkepreemia. 2007. aastal sai Mati Sirkel kultuurkapitali preemia Robert Musili “Omadusteta mehe” ja teiste raamatute tõlkimise eest.

Vaadeldaval perioodil tõlkis Mati Sirkel näiteks Günter Grassi (“Plekktrumm”, Eesti Raamat, 1990), Heinrich Bölli (“Grupipilt daamiga”, Eesti Raamat, 1993) ja Christoph Heini (“Tangomängija”, Perioodika 1992) teoseid.

Tuntud saksa kirjanduse eestindaja Helgi Loik alustas tõlkijana 1979. aastal, mil temalt ilmus koostöös Toivo Tasaga Gottfried Kelleri “Roheline Heinrich”. Helgi Loik on tõlkinud ka eesti keelest saksa keelde, peamiselt filmistsenaariume. Tõlkimisele lisaks on Helgi Loik kirjutanud ka ees- ja järelsõnu ning muud laadi kommentaare tõlgitud teostele.

Vaadeldaval perioodil on Helgi Loik eestindanud näiteks sellised teosed nagu Max Frischi “Montauk” (Varrak, 1997), Milena Moseri “Blondiinide unistused” (Eesti Raamat, 1997), Ingeborg Bachmanni “Malina” (Eesti Raamat, 1992), Kurt Tucholsky “Gripsholmi loss” (Perioodika, 1997), Patrick Süskindi menuki “Parfüüm: ühe mõrvari lugu” (Eesti Raamat, 1994), juba nimetatud Michael Ende “Momo”-loo jpt.

1990. aastate üheks produktiivsemaks saksakeelse väärtkirjanduse tõlkijaks võib eelpoolnimetatute kõrval pidada Uno Liivakut. Liivaku alustas vabakutselise tõlkija tööd 1970. aastatel ja tõlkis algselt poola, vene ja saksa keelest populaarteaduslikke raamatuid. Uno Liivaku tõlkes ilmusid 1990. aastatel sellised teosed nagu Max Frischi “Olgu mu nimi Gantenbein” (Monokkel, 1996), Hermann Hesse “Gertrud” (Monokkel, 1997), ning “Narziss ja Goldmund” (Monokkel, 1995), Joseph Rothi “1002 öö lugu” (Monokkel, 1995), Stefan Zweigi “Muutumisuim” (Monokkel, 1999), Heinrich Bölli “Kaitsjata kodu” (Monokkel, 1993), mitu Erich Maria Remarque’i teost jpt.

Uno Liivaku on pikemat aega tundnud huvi keelekorralduse ja tõlkimise praktiliste probleemide vastu ning on avaldanud selle teemalisi kirjutisi ja käsiraamatuid. Samuti on Liivaku koostanud oskussõnastikke, keeleteaduslikke kogumikke ja kirjutanud sageli retsensioone raamatutele. (Grünberg jt. 2000: 292).

Tuntud tõlkija, saksa filoloog ja pedagoog Rita Tasa on koostanud sõnaraamatuid, õppematerjale ja saksakeelse kirjanduse bibliograafiaid. Ta on üks saksakeelse uuema kirjanduse produktiivsemaid tõlkijaid ja tutvustajaid Eestis. Tasa on tõlkinud üle 30 teose, sh selliseid saksakeelseid autoreid nagu Martin Walser, Max Frisch, Peter Handke, Joseph Roth. Ajavahemikus 1990-2000 ilmusid Rita Tasa eestinduses Stefan Zweigi “Marie–Antoinette” (Eesti Raamat, 1992), Franz Werfeli “Verdi” (Eesti Raamat, 1996) ja Joseph Roth’i “Radetzky marss” (Eesti Raamat, 1995). 2000. aastal omistas Austria valitsus Rita Tasale Austria teaduse ja kunsti I klassi auristi.

Vaadeldaval perioodil tuleb tõlkijate hulgas ette ka päris vanu ja tuntud tõlkenimesid nagu näiteks Johannes Aavik. Kuid siinkohal on tegemist tõlgetega, mis on antud uuesti välja kordustrukkidena. Tihti on seajuures tegemist ka toimetamata trükkidega.

Kindlasti on kordustrukkide väljaandmine õigustatud, kuna meil lihtsalt ei jätku piisavalt resurssi uute tõlgete valmistamiseks, kuid sel juhul peaks tõlge olema redigeeritud ja võimalusel varustatud aktuaalse järelsõnaga.

Sirje Helme kirjastusest Kunst kommenteerib kordustrukkide välja andmist oma e-kirjas järgmiselt: „Eesmärgiga hoida kokku kulusid, aga tõenäoliselt ka täielikust ebaprofessionaalsusest tingituna, jäeti tekst uuesti toimetamata ning lugejani jõudis ebakvaliteetne või lihtsalt vananenud tõlge” (Helme 2007).

Ka Krista Kaer kirjastusest Varrak on sama teemat selgitanud:

„Ma arvan, et meil praegu häid ja andekaid tõlkijaid siiski on. Ja selge on see, et originaali tekst ei vanane, seda saab võtta kõigi tema kirjutamise ajastust pärit veidrustega. Aga tõlge on ikkagi peegeldus ja keel selles on väga oluline ning tahes või tahtmata kumab läbi tõlkimise ajale omaseid sõnu ja väljendeid. Kui võrrelda näiteks kolmekümnendate aastate tõlgete keelt tänapäeva keelega, siis on vahe ju päris suur. Nii et ma arvan, et ikka tuleks teha uued tõlked” (Kaer 1997).

Mõnikord esines ka kirjastuste koordineerimata tegevust tõlkemaastikul, näiteks kui kaks kirjastust andis lühikese ajavahega välja ühe ja sama teksti. Nii tõlkis Uno Liivaku 1995. aastal kirjastusele Monokkel “Narziss ja Goldmundi”, sama teos ilmus aasta hiljem ka kirjastuses Kupar Elmar Salumaa tõlkes. Selliste topelttõlgete kordumise

vältimist kommenteeris Krista Kaer 1997. aastal nii: „Muidugi ei ole sellisel asjal mõtet. Uuema kirjanduse puhul kehtib praegu Berni konventsioon. On vaja osta tõlkeõigus. See likvideerib automaatselt probleemi - lihtsalt kahele kirjastusele Eestist seda ei müüda” (Kaer 1997).

Kindlasti ei ole ka tõlkijad alati rahul, et nende tõlge ilmub redigeerimata kujul uuesti mitukümmend aastat hiljem. Selle aja jooksul muutub ja areneb keel palju ning kokkuvõttes pannakse tõlkekohmakused ikkagi tõlkija arvele.

3 Kriitika

3.1 Tõlkekriitika ja/või kirjanduskriitika. Kriitika muutumine perioodil 1990-2000

Kirjandusteaduses räägiti enne 20. sajandi keskpaika vaid tekstide kirjutamisest ja kirjanduslugu kui selline koosnes peamiselt teoste ja autorite isoleeritud tutvustamisest. Tõsiasi, et tekste ka loetakse, jäi sageli tagaplaanile. Ometi on just vastuvõtt see, mis teeb tekstist tuntud kirjandusteose.

Tekstide lugemise tähtsust rõhutas esmakordselt 1967. aastal saksa retseptsiooniteoreetik Hans Robert Jauss. Kui siiani oli lugeja olnud tagaplaanil, siis Jauss tõi ta varjust välja. Jaussi arvates pöörati varem kirjanduse vastuvõtule liiga vähe tähelepanu. “Autori, teose ja vastuvõtja vahel moodustub kolmnurgas ei ole viimane mitte lihtsalt passiivne vaatleja või suvaline reaktsioonide osake, vaid on ka ise protsessis osalev ja loov energia.” (Jauss 1970: 169)⁴

Toetudes prantsuse kultuurisotsioloog Pierre Bourdieu’le, väidab Ilona Martson, kes on uurinud kultuurivälja ja ajakirjanduse suhet, et peale kunstniku või kirjaniku osalevad teose loomisprotsessis ka teose lugejad – kriitikutest, kirjastajatest ja õpetlastest tavalugejani välja. Teose loomise protsessist võtab otseselt osa ka ajakirjandus. (vt Martson 2003: 69)

Võiksime esitada küsimuse, milleks üldse kriitika? Milleks uurida ja tõlgendada? Rääkides kirjandusteadusest, mille osa kirjanduskriitika on, toob Märt Väljataga välja mõtte, et “kirjandusteaduse teke on seotud tõsiasjaga, et kunst sh ka kirjandus, kaotas võime ulatuda vahetult oma publikuni. [...] Nüüdsel ajal vajab kirjandus vahendamist, populariseerimist, elushoidmist” (Väljataga 2005: 66-67).

Väljataga kommentaarile võiks lisada, et nüüdsel ajal vajab kirjandus vahendamist, sest modernses maailmas ei suuda kirjandus noori enam ilma selleta võluda. Teisest küljest on igasugune kunst sageli suurem kui tema looja, mõtted ja ideed, mis kord kirja

⁴ Minu tõlge. Originaaltsitaat kõlab nii: “Im Dreieck von Autor, Werk und Publikum ist das letztere nicht nur der passive Teil, keine Kette blosser Reaktionen, sondern selbst wieder eine geschichtsbildende Energie” (Jauss 1970: 169).

pandud, omandavad aja möödudes uusi tähendusi. Samuti muutuvad lugemise mudelid. Ka mäng kirjandusega, intertekstuaalsus jm on kirjandusele andnud uusi lisatasandeid, mistõttu kriitikute roll ei seisne ainult hinnangu andmises, vaid sagedamini selles, et avada teoses tasandeid, mida tavalugeja ei pruugi märgata. Kaasaegses kirjanduses on saanud oluliseks teatud lugemise oskus, mille avamine kriitikas võib oluliselt muuta teost atraktiivsemaks, mõistetavamaks, köitvamaks. Kriitiku rolliks on muuhulgas kindlasti pakkuda võtmeid tekstide mõistmiseks või lisatähenduste leidmiseks.

Muutuvas ühiskonnas muutub ühes kirjandusega ka kriitika. “Vahepealsete aastate suurte murrangutega on muutunud nii kirjandus kui kriitika. Seoses meedia ülikiire arenguga on teisenenud ka erinevate kriitika-tüüpide funktsioonid” (Laak 2003: 332). Kriitika vormi seisukohalt esitati veel paar-kolm aastakümnet tagasi üsna selgeid nõudmisi. Keskseks žanriks oli retsensioon, kusjuures kirjutajatel tuli järgida suhteliselt rangeid kompositsioonireegleid. Marin Laak kirjutab oma artiklis “Kirjatäht kriitika kammitas” retsensiooni olemusest: “Retsensioon sisaldas enamasti teose määratlemist kirjaniku senise loomingu kontekstis, tema loomelaadi kirjeldamist, samuti senise retseptsiooni kokkuvõtet ja arvustaja hinnangut retsenseeritavale raamatule” (Laak 2003: 331). Rein Veidemann jätkab seda mõtet: “Ajast aega on eesti kirjanduskriitikas olnud ülekaalus retsensioon kui teose käsitlemise ratsionaalseim variant, ühtlasi kui kirjandusteadusliku artikliga vormilt sarnasem žanr” (Veidemann 2000: 16).

Kuigi kõik eelöeldu kehtis kirjanduskriitika kohta, võime paralleele tõmmata ka tõlkekriitikaga.

1990. aastate keskel tulid kriitikasse uued nimed, nagu Hasso Krull, Kajar Pruul, Tõnu Õnnepalu jt. Uue kriitika suhe arvustatava teosega muutus avalikult hindavaks või jäi üldse kõrvale. “Selle asemele tulid följetonistlikkus, paralleelteksti loomine, mäng, [...] Pikemaid teooriale toetuvaid analüüse näiteks kirjaniku kogu loomingu või ulatuslikuma kirjandusperioodi kohta ilmus harva” (Hennoste 2001: 1563).

Marin Laak esitab nõudmised või ootused ühele kriitilisele kirjutisele. Esiteks peab ta oluliseks teksti kompositsiooni, teiseks ootab ta arvustajalt avaramat pilku. Kolmandaks hindab ta objekt-teksti, sh ka autoritekti head tundmist. Sellele lisaks püüdu mõtestada seda koos ja eraldi mitmel tasandil, eelkõige ka tänapäeva lugeja seisukohast (vt Laak 2003: 343-344). „Oluline on pilk, tekstile lähenemise hoiak, arvustaja suhe teksti ja

tema võime seda avaramalt näha – enese asetamine kirjanduse eest justkui vastutavale või seda hoidvale positsioonile” (Laak 2003: 341).

Ka Märt Väljataga nimetab ootusi ühele heale kriitikule. Ta nimetab ideaalkriitiku eelistena seda, “et too on lugenud palju raamatuid, oskab leida huvitavaid seoseid ja kirjutab paremini kui enamik meist. Ta oskab eri vaateviise ja sõnavarasid võrrelda, sest tema lugemisdieet ei ole piirdunud ainult kirjandusteostega” (Väljataga 2005: 67).

3.2 Päevakriitika ja kirjandusuurimine

Tiit Hennoste jagab kriitika üldsuunal kaheks: päevakriitika ja kirjandusuurimine. Seega võime eristada arvustust ehk päevakriitikat ja kirjandusuurimust ehk kirjandusteaduslikku kriitikat. Mõlema roll on kahtlemata vajalik ja oluline. “Päevakriitika olemasolu peetakse kirjanduselus oluliseks. Jälgitakse kas kriitika ikka toimib” (Laak 2003: 333).

1990. aastate keskel hakkas päevakriitika muutuma. Samuti oli selleks ajaks suurenenud avaldamiskohtade arv ja trükimaht enam kui neli korda. Juurde ilmus terve hulk erinevaid väljaandeid, kus oli võimalik kirjutada kirjandusest, sh tõlkekirjandusest. Näiteks võib mainida ajalehtede igapäevaseid kultuurikülgi, ilmuvaid kultuurilisasid, nagu näiteks Areen, Arter või Arkaadia, mis kõik toimivad ka praegu. Samuti hakkasid kirjanduse ja tõlkekirjanduse kohta avaldama kirjutisi erinevad naisteajakirjad, tekkisid kirjandust müüvad ja tutvustavad internetiportaaliid.

Kahtlemata ei tohi unustada Eesti kultuuriajakirju Looming, Vikerkaar ning Keel ja Kirjandus ja Akadeemia, millest mõned juba aastakümneid vahendavad eesti lugejale kõrgetasemelisi kirjandusanalüüse.

Seega tekkis juurde terve hulk kohti ja võimalusi kirjutamiseks, kuid samas muutus rõhuasetus. Kui varem võis öelda, et kirjandus, sh tõlkekirjandus, oli kõige tähtsam kultuurivaldkond, siis 1990. aastate keskel hakkas väärtkirjanduse osatähtsus vähenema. Asemele tuli meelelahutuskultuur, mood, kodukujundus jt elustiiliga seotud tarbekunsti liigid. Suur arv juurdetekkinud arvustamise kohti ei pruukinud siiski kohe olla positiivseks märgiks. Võib öelda, et korraga tekkis juurde väga palju, aga

süsteatiseerimata informatsiooni. Samas tekkis uute avaldamiskohtadega juurde ka väga palju pealiskaudset, ebaprofessionaalset ja mitte kirjandusinimeste produtseeritud arvustusi, kes opereerisid tasandil meeldib - ei meeldi. „Meil avaldatakse praegu uudiskirjanduse kohta rohkem lühitutvustusi ning arvustusi kui kunagi varem. Aga need on paljudesse lehtedesse ja ajakirjadesse laiali pillatud ja ei ole ega saagi olla kõiki ilmunud teoseid hõlmavad” (Soosaar 1994: 56).

Andres Aule kirjutab kultuurilehes Sirp, et möödas on nende kriitikute aeg, “kes kirjutavad teosest kirjandusteoreetiliste, -teaduslike või muude sügavasisuliste kriteeriumide põhjal. [...] Selle asemel on üha enam välja arenenud teoseid käsitlevate artiklite emotsionaalne tasapind” (Aule 2001).

Lühidalt võiks seda mõtet edasi arendada nii, et arvustuses võis nüüd justkui kirjutada kõigest. Arvustaja võis panna paberile oma uitmõttet, assotsiatsioonid või pähetulevad seosed. Ja nagu ma eelnevalt juba maininud olen, ei keskendunud arvustustele enam ainult traditsioonilised kultuuriajakirjad ja -ajalehed, vaid kuna arvustusi ilmus nüüd ka lihtsalt leheveergudel, naisteajakirjades jne, siis oli ka lugejaks tavainimene, kes pigem ootaski midagi lihtsat, kergemini mõistetavat, emotsionaalsemat. Sageli ootas lugeja ka lihtsalt hinnangut teose kohta, et teha valik sellest meeletust raamatute hulgast, mida kirjastused avaldasid. Oodati, et kirjandusmaastikul opereeriv autoriteet ütleb, mida lugeda, mida ei. Nii või teisiti olid kriitiku käed seotud – ta pidi arvestama tähemärkide arvu, hinnangu andmise vajadust, seda, et lugeja ootas väikest selgitust sisu kohta jne. Meie elu muutus pealiskaudsemaks, pidevalt tuli, ja tuleb endiselt, juurde informatsiooni, maailm muutus komplekssemaks. Samas tahaksid inimesed saada kõigest osa, rääkida kaasa, ning siis peaks jaguma ruumi igale teemale/ainevaldkonnale. Kirjandus-uudis hakkas konkureerima teiste eluvaldkondadega ja selge on see, et sellises olukorras ei jagunud pikkadeks analüüsivateks tutvustusteks ruumi ega lugejaid. Ka hinnangu andmise vajadus oli seotud sellega, et anda lugejale orienteerumisabi selles tohutus infoväljas. Samas võib öelda, et niisugune orienteerumisabi ei olnud mitte kirjanduse mõtestamise teenistuses, vaid hoopis lugeja teenistuses. See ei andnud aga midagi juurde kirjandusele ega tema sügavamale mõtestamisele. Seoses uute avaldamiskohtadega oli tekkinud terve rida uusi kriitikuid, võib ehk isegi öelda, et avaldamiskohtade paljususe oli korrelatsioonis kriitikute arvuga. Küsimus on siin pigem selles, kui vajalikud ja kasulikud sellised pealiskaudsed ja

süvenemisastmeta arvustused tegelikult olid. Humanitaarakirjades kirjutavate kriitikute nimed kippusid aga vastupidi korduma ja kõikide selliste kriteeriumite tõttu ei ole ime, et aasta aastalt on ikka leitud, et eesti kirjanduskriitika võiks olla paremal tasemel.

„Nii autoritele kui ka kriitikutele piisab ainuüksi sellestki, kui neid avaldatakse. Pole eriti oluline, mida nad kirjutavad, oluline on, et seda loetakse. Sisulise lahkamise oskusest olulisemaks on saanud oskus sobival hetkel sensatsioon tekitada või tekitamata jätta” (Aule 2001).

Seega võib ju ka öelda, et kriitika muutus mõnes mõttes massidele lugemiseks ja ühtlasi ka lugejasõbralikumaks. Samas jäi selline arvustus kindlasti pealiskaudsemaks ja muutus ebaprofessionaalsemaks. Kui arvustuses ka viidati mingitele puudujääkidele, siis sügavama analüüsini nende puudujääkide osas jõuti harva. “Kriitika ei kipu olema mitte analüüsiv, vaid autoritaarne, enesekindlalt hoiakuid paiskav. [...] Samas on kriitikas liiga palju lihtsalt ümberjutustamist ja loba” (Hennoste 2001: 1567).

Andres Aule toonitab veel, et autorite ja teoste tegeliku saatuse otsustab meie eklektitsel-postmodernistlikel ajal suuresti avalik arvamus, mille kujundamiseks ei pea tingimata kriitik olema (vt Aule 2001). Ka 1990. aastatel piisas tegelikult sellest, et oldi mingil alal nn arvamusliider või positiivse imagoga avaliku elu tegelane. See tähendab, et “mitte kriitika ei kujunda teose retseptsiooni, vaid avalik arvamus, ja selle kujundamiseks on hoopis teised mehhanismid” (Laak 2003: 333).

Väikese Eesti puhul ei olnud vähetähtis ka see, et arvustajateks ja kriitikuteks olid sõpruskonnad või vastupidi, igal juhul oli väga oluline osa kirjutajatest koormatud ka omavaheliste suhetega. See puudutas muidugi peamiselt eesti algupärast kirjandust, tõlkekirjanduse osas peaks siin pilt olema positiivsem ning objektiivsem.

Tulles nüüd tagasi tõlkekirjanduse vastuvõtu juurde teises kultuuriruumis, võime kokkuvõtteks uuesti väita, et tänapäeva kirjanduskultuuris on vahendamise ja tõlgendamise vajadus kahtlemata oluline. Kriitik aitab selgitada tausta ja hoiab nii omamoodi elus huvi kirjanduse vastu. Tõlkekriitilisi seisukohavõtte ilmus Eesti ajakirjadest vaadeldaval perioodil kõige enam Vikerraades, igal pool mujal väljaannetes

taandus tõlkekriitika suures osas kirjanduskriitikale. Osalt oli see tingitud ka väljaande spetsiifikast, kes nägi oma ülesandena lihtsalt kirjanduse tutvustamist. Tõlkest kirjutasid peamiselt teised tõlkijad, needsamad kirjanduskriitikud, kes kirjutasid ka eesti keelsetest algupäranditest, erialaspetsialistid, kirjandusteadlased. Tõlkekriitika puudumine oli seotud juba varem mainitud mõttega, et meil ei vaadeldud tõlget kui omaette tekstitüüpi. Puudus sügavam arusaam tõlke spetsiifikast ja see on omakorda puuduliku tõlkekultuuri tulemus. Ja kui puudub tõlkekriitika, siis puudub samas ka arusaamine tõlketekstist kui oma eripäraga tekstist.

“Tõlkekirjandus muutub lihtsalt kirjanduseks, kaotab oma spetsiifika ka siis, kui puuduvad tõlkekirjanduse analüüsi teaduslikud alused ja traditsioon. [...] Veel pole küllalt hoomatavalt fikseeritud tõlgete analüüsi põhimõtted, kriitikul pole teooriast küllaldast tuge. Tulemuseks on kriitika puudumine üldse või tõlketeadusliku analüüsi asendamine kirjandusteadusliku, lingvistilise vms analüüsiga” (Torop 1999: 43).

3.2.1 Vikerkkaar, Keel ja Kirjandus, Looming

Nagu juba mainitud eristab Tiit Hennoste päevakriitikat ja kirjandusuurimist. Ajalehtedes ilmuvast nn päevakriitikast erinesid ajakirjades Looming, Vikerkkaar ning Keel ja Kirjandus, mis on traditsioonilised kultuuriajakirjad, ilmunud arvustused.

1990. aastate algupoole juhtivaks kirjandusajakirjaks võikski nimetada Vikerkkaart. Vikerkkaar ise tutvustab ennast nii:

„Vikerkkaar on 1986. aastast ilmuv kultuuriajakiri, mis tutvustab kaasaegset eesti kirjandust ja kunsti, uusi vaimuliikumisi filosoofias, ühiskonnakriitikas ja humanitaaraladel, aga ka põnevaid minevikuteemasid. Ajakirja arvustuste rubriik hoiab süstemaatiliselt silma peal eesti keeles ilmuvatel raamatutel” (Vikerkkaar).

Vikerkkaar on Tiit Hennoste sõnul “ühtekokku modernsem, teravam, intrigeerivam, isiklikum, intiimsem, kirjutajatele endale lähedasemaid tekste pakkuv kui muud

väljaanded” (Hennoste 2001: 1565). Vikerkaare püsiautorite hulka kuulusid vaadeldaval perioodil Eesti parimad kirjutajad, nagu Priidu Beier, Tiit Hennoste, Jaan Kaplinski, Tiina Kirss, Andrus Kivirähk, Sven Kivisildnik, Eha Komissarov, Ülar Ploom, Kristiina Ross jt. Kuid ära tuleb mainida ka see, et samas kirjutas enamus nimetatud kriitikuid ka teistele ajakirjadele ja ajalehtedele.

1990. aastate esimestest aastates kuni kümnendi keskpaigani oli Vikerkaare puhul tegemist täiesti asendamatu materjaliga, seda erinevate kaasaegsete mõttesuundade tutvustamisel, mis omakorda oli rakendatud eesti kultuuriruumi tõlgendamisele ning vaatlemisele eesti oma autorite poolt. Samuti oli väga heaks otsuseks Vikerkaarte teemanumbrite väljaandmine, see aitas ühelt poolt paremini suunata tohutut materjalivalikut ning samal ajal siduda ühte numbrisse nii Eesti kui välismaiste mõtlejate tekste ja artikleid mingil kindlal teemal. Vikerkaares ilmus lisaks ka heal tasemel ilukirjanduse tõlkeid, nii luule kui proosa vallas. Tõlkekriitika osa ei olnud vaadeldaval perioodil Vikerkaares siiski väga suuremahuline, enamasti oli ajakirjas tõlgitud tekste, aga mitte arutelusid nende või ilmunud tõlketeoste tõlketaseme üle. Samas ilmus Vikerkaares võrreldes teiste kirjandusajakirjadega tõlkearvustusi kõige enam. Samuti tuleks mainida tõlkimisele pühendatud Vikerkaare erinumbrit 2000 nr 2-3. Ka saksakeelse tõlkekirjanduse arvustusi ilmus kultuuriajakirjadest vaadeldaval perioodil kõige rohkem Vikerkaares. Ajaviitekirjandust retsenseeriti siin siiski harva. Peamiselt on vaatluse alla võetud maailmakirjanduses tuntud nimed nagu Georg Trakl, Franz Kafka, Hermann Hesse, filosoofid Friedrich Nietzsche ja Ludwig Wittgenstein. Teisi, ja vähemtuntud autoreid, on retsenseerimiseks võetud ilmselt seetõttu, et need on retsenseerijas tekitanud mingeid huvitavaid (kas siis negatiivseid või positiivseid) mõtteid, mis vajasid paberile panemist. Saksakeelse tõlkekirjanduse arvustajatest võiks siin mainida nimesid nagu Marju Lepajõe, Sven Kivisildnik, Marek Tamm, Lauri Pilter, Andres Herkel jt.

Keel ja Kirjandus on Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Kirjanike Liidu ajakiri, mis asutati 1958. aastal. Keele ja Kirjanduse eelkäijad on Eesti Kirjandus, Eesti Keel, Eesti Keel ja Kirjandus. Ajakirjas ilmub keeleteaduse, kirjandusteaduse, rahvaluuleteaduse,

aja- ja kultuuriloo alaseid kirjutisi. Lisaks teaduskirjutistele avaldab ajakiri ka esseistikat, arvustusi ja ülevaateid.

Keele ja Kirjanduse kriitika osa keskendus 1990. aastatel peamiselt eesti uudiskirjanduse tutvustamisele, arvustamisele, analüüsile. Vaadeldav kümnendil ei ilmunud mitte ühegi saksakeelse tõlketeose arvustust. Ilmus küll üksikuid retsensioone inglise, soome ja vene keelest tõlgitud kirjanduse kohta, kuid sellele vaatamata võib öelda, et võrreldes teiste kirjandusajakirjadega jääb Keele ja Kirjanduse tõlkearvustuste osakaal veelgi tagasihoidlikumaks. Tegemist ongi pigem rahvusfiloloogilise suunitlusega ajakirjaga, mis seab oma põhieesmärgiks eestikeelse (ja võib-olla ka eestimeelse) teaduse ja kultuuri arendamise.

Ajakiri säilitas pisut konservatiivse vaatenurga. “Samal ajal on selle ajakirja nišš ka teine, jooksva päevakriitika asemel suunatakse tähelepanu esmajoones kriitika ja kirjandusteaduslike raamatute läbiarvustamisele” (Laak 2003: 338).

Eesti Kirjanike Liidu häälekandja Looming on ajapikku tõusnud jälle tähtsamale positsioonile. Vanim ja tähtsaim eesti kirjandusajakiri loodi 1923. aastal, selle asutajaks oli Friedebert Tuglas. Looming kuulub traditsiooniliste almanahhi-tüüpi kirjandusajakirjade hulka, mille põhitaotluseks on algusest peale olnud uudiskirjanduse avaldamine ja eesti kirjanduse hetkeolukorra kajastamine. Ka Loomingu kaastöölise hulka kuulus 1990. aastatel enamik eesti tuntumaid kirjanikke ja kirjandusarvustajaid. Seega tegeles Looming enamasti eesti kirjanduse tutvustamisega, kuid aeg-ajalt avaldatati ka tõlkekirjanduse arvustusi. Nimetatud perioodil ilmus Loomingus saksakeelse tõlkekirjanduse retsensioonidena vaid filosoofiliste tekstide arvustusi – Friedrich Nietzsche, Hermann von Keyserling, Karl Jaspers. Arvustajateks olid siin Enn Soosaar, Haljand Udam, Jaak Kangilaski. Filosoofiliste või mõttelooliste tõlketekstide retseptsioon Loomingus näitab ajakirja selgepiirilist, st et kui tõlkekirjandust arvustatakse, siis sageli mitteilukirjandust.

“Väliskirjanduse materjalid on Loomingus marginaalsed ja seetõttu seal ilmunud arvustused ei mõjuta tõlkekirjanduse retseptsioonide üldilmet” (Haug 2007).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti tuntuimates kultuuriajakirjades ilmus vaadeldaval kümnendil tõlkearvustusi peamiselt Vikerkaares, vähesel määral ka Loomingus, kuid sealsete tõlkearvustuste puhul oli enamasti tegemist mitteilukirjanduslike teoste arvustustega.

3.2.2 Sirp, Postimehe kultuurilisa Kultuur, Areen, Arkaadia

Kultuurileht Sirp on aegade jooksul kandnud mitmeid rohkem ja vähem erinevaid nimesid. 1940. aastast ilmuv väljaanne kandis kuni 1989. aasta keskpaigani nime Sirp ja Vasar. Seejärel nimetati ajaleht ümber Reedeaks. Alates 1991. aastast kandis see nime Sirp, 1994. aasta veebruarist Kultuurileht ja 1997. aasta 4. aprillist nimetati ajaleht taas Sirbiks. Kui nõukogude perioodil oli Sirp (siis nime all Sirp ja Vasar) ainus ja kõikvõimas eesti kultuuriajaleht, siis 1990. aastatel hakkas Sirbi osakaal kogu kultuuriga tegelevast ajakirjandusest langema ja tema tähtsus muutuma. Nagu ma juba varem mainisin, hakkas vaadeldaval perioodil ilmuma hulgaliselt uusi väljaandeid, kus oli ka kirjandusest kirjutamise võimalus. Samuti langes 2000. aasta alguseks ka tõlkekriitika osakaal.

Postimehe kultuurilisas Kultuur ilmus arvustusi palju, püüti kirjutada enam-vähem kõigest, mis jooksvalt ilmus. Postimehe arvustajatest võiks nimetada selliseid nimesid nagu Sven Parmas, Jaak Kärdi. Kultuur suleti 1999. aastal. Uuesti hakkas kultuurilisa ilmuma eraldi laupäevase Postimees Extra vahel 2005. aastal.

Eesti Ekspressi kultuurilisa Areen pööras kirjandusele vähem tähelepanu, kuid ka siin ilmus siiski nii kirjandus- kui ka tõlkekriitikat. 1990. aastate keskel, kui Areeni peatoimetajaks sai Kalev Keskküla, muutus pilt ja Areeni tõlkearvustuste rubriik muutus tunduvalt sisukamaks. Tähtsamad arvustajad olid Kalev Keskküla, Peeter Künstler, Märt Väljataga.

Eesti Päevalehe kultuurilisa Arkaadia alustas ilumist küll alles päris kümnendi lõpul, 1999. aastal, kuid mainida tasub ka seda. Eelnevate ajalehtede kõrval oli ja on Arkaadia arvustuste rubriik siiski kõige vähem omanäoline. Siin on ilmunud küll teistest rohkem luulearvustusi, kuid üldiselt on Arkaadia paljudele autoritele pigem juhuslik

avaldamiskoht. Arvustajatena võiks nimetada Vahur Afanasjevit ja Veiko Märkat, kuid Arkaadias on kirjutanud ka juba nimetatud tuntud kriitikuid nagu Kalev Keskküla, Toomas Liiv, Ilona Martson jpt.

Areen, Arkaadia, Sirp ja Postimees avaldasid nõ igasuguseid arvustusi. Siiski domineerisid maailmakirjanduse tuntud nimede tõlked, Thomas Mann, Franz Kafka, Eestis palju avaldatud Remarque. Ka Elfriede Jelineki ja eestlaste lemmiku Hermann Hesse tõlked on arvustatavate hulgas.

2001. aastal hakkas ilmuma ka veebipõhine tõlkeajakiri Ninniku, mis tegeleb küll peamiselt luuletõlgetega, kuid pakub sisukaid ülevaateid ka tõlgitud autori loomingust jms.

“Ninniku on esimene ainult tõkeluulele keskendunud eestikeelne ajakiri. Ninniku eesmärk on laiendada kaugemate ja lähemate luuleroomide tundmist nii ajalises kui geograafilises mõttes. Samuti on Ninniku eesmärk avardada eestikeelse tõkeluule publitseerimise võimalusi, tutvustada tõlkijate uuemat loomingut, muuta kõigile kättesaadavaks tekstid, mis muidu jääksid kättesaadavaks ainult väikesele ringile, tuua nähtavale luuletõlke erinevad suunad ja võimalused ning intensiivistada diskussiooni” (Ninniku) .

Kokkuvõtteks võiks öelda, et meedias ilmuv kriitikat, ehk siis päevakriitikat, tekkis 1990. aastatel juurde palju. Kui esialgu võis tunduda sellise suhteliselt pealiskaudse ja sügavama analüüsita arvustuste kirjutamine teatud laadi kriitika allakäiguna, siis võib samas ka öelda, et kirjanduse rolli muutumisega ühiskonnas leidis oma koha ka päevakriitika. Inimene, kes laseb silmadel kiiresti üle leheveergude libiseda, kellel ei ole aega süvenemiseks, ei ootagi ajalehest väga keerulist ja sügavat analüüsi. “Kuna ajakirjandus on muutunud järjest enam meelelahutuseks, siis muutub selleks ka kriitika, mis ajakirjanduses elab” (Hennoste 2001: 1568).

Samas võiks põhjalikumat tõlkekriitikat siiski ilmuda meie tõsisema suunitlusega kultuuriajakirjades või erialastes väljaannetes. Ka tõlkijad ise võiksid rohkem tõlkekriitikat avaldada, ehkki paljud tõlkijad seda jooksvalt siiski ka teevad.

3.3 Arvustajad ja mida arvustati

Meie väikeses kultuuriruumis mängib kindlasti väga olulist rolli see, kes konkreetset mingit teksti arvustab. 1990. aastate keskel tuli kriitikasse hulk uusi nimesid, kirjutajaid oli palju ja kirjutasid väga erinevate põlvkondade esindajad. „Kui 1990-ndate alguse Vikerkaar oli suuresti põlvkonnaväljaanne (ja on seda osalt siiani), siis Looming on teadlik ja täielik parlament: selles on koos kõik põlvkonnad nii kirjutajate kui arvustavate poolel” (Hennoste 2001: 1565).

Mujal maailmas on sageli kombeks, et igal väljaandel on oma kindlad kirjutajad, kuid Eestis ei ole senini veel sellist süsteemi välja kujunenud. Ilmselt on küsimus selles, et meil ei ole kriitikuid nii palju ja seetõttu kirjutavad nad mitmele eri väljaandele. Samuti ei ole meil olnud väga suuri ja kardetud kriitikuid nagu seda maailmakirjanduse praktikas on olnud Thomas Stearns Eliot või Marcel Reich-Ranicki. Pigem iseloomustab kriitikat tasavägisus ja tolerantus.

Samas on tuntumad kriitikud siiski arendanud välja oma stiili ja hoiakud. Nii on ka kirjandusväljaandel vabadus kujundada mingi konkreetse arvustuse tooni.

“Toimetajad saavad valida kriitikuid vastavalt sellele, kas nad tahavad teost maha teha või üles kiita. On teada, kes on kriitilisem, kes kiitvam, kes kõnealust autorit armastab, kes mitte” (Hennoste 2001: 1571). Ka arvustajad ise usuvad, et arvustaja isik on kindlasti mingi teatud teose retsenseerimisel üsna määrava tähtsusega. “Mõnikord on retsensioonist endast olulisem retsensiooni autori nimi. Pole ju sugugi ükstakama kas Georg Trakli luulekogu arvustab Ain Kaalep või Matti Moguci” (Beier 1992: 89).

Niisiis on igal arvustajal oma lähenemisviis omad nõudmised ja oma vaatenurk. Olulised on isiklik kogemus, maailmapilt ja sihtkultuuri konteksti tajumine. Näiteks võiks tuua ühe ja sama teose, Friedrich Nietzsche “Ecce homo” (tõlkija ja järelsõna autor on Jaan Undusk, Vagabund, 1996), tõlke arvustused kahes erinevas väljaandes. Märt Väljataga on nimetatud teost retsenseerinud Loomingus ning kasutanud oma arvustuses kahe sarnases võtmes teose võrdlust. Ta on võrrelnud Nietzsche teost John

Stuart Milli üsna samal ajal ilmunud teose “Vabadusest” (tõlkija Kaja Tael, Hortus Litterarum, 1996) tõlkega. Väljataga on pidanud oluliseks tuua sisse ka Nietzsche tõlkija ning järelsõna autori J. Unduski vaated Nietzsche kohta. Tõlget ennast ta aga ei kommenteerinud.

Sama teose tõlke (Nietzsche “Ecce homo”) arvustaja Vikerkaares, Sven Kivisildnik, läheneb tõlgitud tekstile hoopis teise nurga alt. Ta tutvustab Nietzschet kui enesereklaamijat, räägib kuulsast filosoofist tema kommertsedu võtmes.

„Nietzsche kirjutab iseendast, sellest, miks ta nii tark on ja miks ta raamatud on nii väga tähtsad. [...] Nietzsche edu seisneb selles, et ta kaubastab seda, mida meil tegelikult vaja on: instinkte, maailma, tervet mõistust, kultuuri, edenemist ja tervist” (Kivisildnik 1997: 98).

Nimetatud kahe arvustuse puhul on hästi näha arvustajate erinev maailmavaade ja lähenemisviis tekstile. Seega võib tulla tagasi mõtte juurde, et arvustaja mängib kindlasti teksti vahendamisel olulist rolli.

Käesolevas magistritöös analüüsitavate saksakeelse tõlkekirjanduse tõlkearvustajate hulgas on palju tuntud kirjandustegelasi, kes ka ise tõlkimisega, tõsi küll, mitte küll alati saksa keelest, tegelevad – Marek Tamm, Ain Kaalep, Tiiu Hallap, samuti on arvustajate hulgas erialaasjatundjaid, nagu näiteks muusika professor Jaan Ross, klassikalise filoloogia teadur Marju Lepajõe või ajaloolane Andres Herkel, kirjamehed Priidu Beier ning Sven Kivisildnik, tõlkija ja kolumnist Enn Soosaar, tõlkija, luuletaja ja kriitik Märt Väljataga, tõlkija ja Ameerika juudi kirjanduse uurija Lauri Pilter. Nagu näha, tegelevad paljud tõlkearvustajad ka ise ilukirjanduse tõlkimisega.

Üldjuhul on tõlkearvustus üsna suur töö ja nii juhtub sageli, et väga põhjalikku analüüsi ei vaevuta ette võtma. Muidugi tekitab alati enam diskussiooni ja huvi tõlgitud teos, mis kuulub maailmakirjanduse nimetuste hulka (näiteks Kafka, Grass), seda eriti Eesti sugustes väikestes kultuurides. Ning sihtkultuuris senitundmatu nimi võib jääda täiesti tähelepanuta. Samuti tekitavad suuremat ja ärevamat vastukaja skandaalsemad nimed (näiteks Elfriede Jelinek).

Kuid ometi kipuvad tõlkearvustused kujunema ülevaatlikeks teose ümberjutustusteks ning tõlkekriitikat on vähe. Tavaliselt arvustatakse tõlget vaid siis, kui see on väga halb. Hea tõlke puhul pöörab arvustaja põhitähelepanu autorile ja teosele endale. Tõlkearvustuste üheks läbivaks ühiseks jooneks ongi sageli teose autori tutvustus, teose enda tutvustus ja autori varasemate eesti keelde tõlgitud nimetuste mainimine. Nagu ma juba eelpool ka ütlesin, tõlkearvustustes eriti tõlkest ja tõlkijast ei räägitagi. See tundub olevat kõrvalise tähtsusega. Tõlke kohta öeldaks paar lauset möödamminnes. Mainitakse kas tõlge oli hea või halb, kui oli halb, siis lisatakse ehk ka mõni kommentaar, kuid sellega tavaliselt kõik piirdubki. Vahel kritiseeritakse aga seda, et tõlge on toimetamata. Elfriede Jelineki tõlke “Lõbu laialt (tlk. Hermann Sau, Kupar, 1995) arvustuses mainib retsenseerija Sven Parmas selle kohta nii:

““Lõbu laialt” on nimelt toimetamata – raamat kubiseb vigadest” (Parmas 1996). Ja sinna juurde lisatakse kommentaar tõlke kohta: “Kusjuures trükivead ärritavad seda enam, et tegemist on väga hea ning tundliku tõlkega” (Parmas 1996).

Kuid võib ka juhtuda, et kritiseeritakse hoopis teose autorit ja tõlkija saab kiita. Niisuguse negatiivse hinnangu osaliseks saab näiteks Leo Metsari tõlgitud Rudolf Pörtneri “Ristisõjad” (Kupar, 1997). Marek Tamm nimetab autorit küündimatuks ja kasutab raamatut eeskujuna avamaks jutustusekeskse ajalookäsitluse nõrku külgi. (vt Tamm 1997: 166), kuid ei ütle ühtegi paha sõna tõlke kui sellise kohta. Vastupidi: “Ristisõdade peamiseks vooruseks loeksin Leo Metsari head ja pädevat tõlget” (Tamm 1997: 170).

Väga tundlike teoste puhul on tõlge muidugi äärmiselt oluline ja vahel on mõnda autorit nimetatud ka tõlkimatuks. Näiteks on nii arvanud enda kohta Elfriede Jelinek. “Ma ei tea, kas minu keel on üldse tõlgitav – see on mu tekstide ühine probleem”, ütleb Jelinek ühes intervjuus, mille on eesti lugejale vahendanud Heli Mägar (vt Mägar 2004).

Tõlgitavuse/tõlkimatuse küsimuse tõstatab ka Haljand Udam, retsenseerides Karl Jaspersi tõlget „Aja vaimne situatsioon” (Ilmamaa, 1997), mille tõlkijaks on Krista Läänemets. Udam alustab oma arvustust justnimelt aruteluga Jaspersi teose pealkirja tõlgitavuse üle ja leiab, et selle teose pealkirja on väga raske eesti keeles kõlavalt öelda, väites nõnda: “Ka Krista Läänemetsa tõlge on pigem tinglik ja sõnasõnaline jäljend saksa keelest” (Udam 1998: 944). Ta ei kritiseeri otseselt tõlget, vastupidi, kuid leiab

siiski, et nii sisuka teose edasiandmisel hakkab mängima rolli see, et “eesti keelt ei saa seada üksühesesse vastavusse saksa keelega, pigem tuleks palju asju sisust lähtudes oma sõnadega ümber jutustada” (Udam 1998: 944).

Arvustustest rääkides võiks jälle mainida ka teksti vahendamise problemaatikat ühest kultuuriruumist teise. Kontekst, ajastu taust ja teised selle ajastu autorid – need kõik mängivad tõlkest arusaamisel hetke lähtekultuuri- ja ühiskonnasituatsioonis olulist rolli.

Hermann von Keyserlingi teose “Loov tunnetus” (tõlkinud, kommenteerinud ja järelsõna kirjutanud Ilmar Vene) tõlke arvustuses ongi Lauri Pilter pidanud von Keyserlingi mõistmiseks oluliseks just ülalnimetatud märksõnu. Pilter märgib, et “ükskõik kui universaliseeriva filosoofi saksakeelne tekst on oma algkeeleruumis ikkagi ainult mõttearendus; eesti keeleruumi vahendatuna omandab tõlge pahatihti prohvetlikuma kõla” (Pilter 1999: 149).

Siinkohal tuleb appi tõlkija Ilmar Vene järelsõna.

„Vene arutluslaad on selle sakslase omale lähedane, kuid kuna tema on meie kaasaegne eestlane, aitab tema toodud taustinformatsioon leida sajandialguse filosoofi mõtetest just neid rõhke ja/või hiljem mingil moel tõeks saanud ennustusi, mis on olulised, kontakti võimaldavad ja mõtlemapanevad ka tänapäeval valitseva angloameerikaliku mentaliteediga harjunud tarkusepüüdjale” (Pilter 1999: 149).

Sageli arvustustes tõlke järelsõnade ja tutvustuste olemasolu/mitte olemasolu ka mainitakse. Seda peetakse enamasti oluliseks, nagu ka konsultantide kasutamist/mitte kasutamist teose tõlkimisel:

“Komplimendid ka kirjastusele viimasel ajal sedavõrd haruldase pöördumise eest konsultandi (Juhan Kahk) poole” (Tamm 1997: 170).

Ka siin julgeksin tõmmata paralleele käesoleva magistritöö alguses mainitud problemaatikaga tõlkekirjanduse vahendamisest teise kultuuriruumi ja tõlketekstide spetsiifilisusega. Nagu juba öeldud, tekkivad tõlgitud teksti üleviimisel sageli distantsiprobleemid (ajaline nihe, erinev tähendus, stereotüüpide olemasolu), samuti omandab vahendatud tekst uues kultuuriruumis teise väärtuse. Järelsõnad,

kommentaariid, tutvustused ja konsultantide kasutamine, see kõik peaks aitama kaasa tõlgitud teksti vahendamisele meie kultuurikonteksti ja samas säilitama tõlke spetsiifilisuse lähtekeelse tekstina. ““Lõbu laialt” eristub Eesti kontekstis teravalt, ent Saksa ja Austria kultuuriruumis Jelineki teostel erandlik vastandlikkus puudub; õigupoolest on autori vaimne side kodumaise traditsiooniga tugevam kui paistab” (Parmas 1996).

Samas võib ka juhtuda vastupidine – kommenteerimisega minnakse pisut liiale. Nii on näiteks arvanud Ain Kaalep, retsenseerides Vikerkaares Hermann Hesse “Lõputu unenäo” tõlget (tlk. Piret Pääsuke, Eesti Raamat, 1990).

“Pean tähendama, et mind päris tõsiselt häirisid joonealused märkused. [...] Võtan endale vastutuse väita, et Hermann Hesse vaim, pahandab niisuguse editsiooniprintsiibi pärast väga tõsiselt” (Kaalep 1991: 88).

Tõsisema arvustusvormi kõrval leidub ka lõbusamat lugemist. Seda lausa Vikerkaare veergudel. Niisugusena mõjub Priidu Beieri arvustus Georg Trakli luule tõlkele (tlk. Debora Vaarandi, Eesti Raamat, 1991). Kiites Vaarandi tõlkeid, puistab ta samas sekka ka fakte Traklist ning luuletaja lühikesest, kuid pöörasest elust. Beier arvab, et “kõik need detailid köidavad teatud inimtüüpi kindlasti rohkem, kui kõik Trakli paarsada luuletust kokku” (Beier 1992: 89). Kõige selle juurde käib Beieri mahlakas keelekasutus ja lõpetuseks isiklik meenutus tema enda ja Vikerkaare peatoimetaja Kajar Pruuli elust.

Tõlkearvustuste analüüsi kokkuvõtteks võib väita, et ilmunud teoseid vaadeldakse pigem siiski osakesena meil ilmunud kirjandusest. Tõlge jääb tagaplaanile ja tõlgitud teost ei tõsteta esile tõlketekstina. Arvustused keskenduvad küll autori või žanri tutvustusele, võrreldakse sarnaseid tekste, kuid puudub pikem ja sügavam arutelu tõlketekstist Eesti kultuurivälja ja ühiskonna kontekstis.

Sellest võib teha järelduse, et Eestis ei pöörata tõlketekstile iseseisva tekstitüübina piisavalt tähelepanu. Puudub sügavam analüüs ajakirjanduses, ka kultuuriajakirjade veergudel, mis aitaks hoida tõlketekste eraldi eestikeelsest originaalkirjandusest.

„Looming arvustab küll eesti kirjandust kõige soliidsemalt, aga väärtki tõlketeosele seal ruumi ei leidu. Vikerkkaar arvustab ka tõlketeoseid, kuid mahult kasinamatel lehekülgedel jääb arvustatu vaid juhuslikuks. Keel ja Kirjandus ja Akadeemia, kuigi mõlemad nime poolest Eesti Kirjanike Liidu kuukirjad, häbenevad ilukirjandust arvustada, sest see nagu ei sobiks nende teadusliku kallakuga” (Talvet 2006).

See tsitaat on pärit eelmisest aastast, mis näitab, et 1990. aastatel valitsenud tõlkearvustuse olukord on paljuski säilinud samasugusena tänaseni. Jüri Talvet leiab samas artiklis, et nimetatud olukorrale aitaks lahendust tuua spetsiaalse arvustuste ajakirja asutamine (Talvet 2006). Sellise ajakirja asutamine aitaks kindlasti kaasa tõlkekirjanduse spetsifitseerimisele, sest seal leiduks ruumi pikematele ja sügavamatele tõlkearvustustele. Samuti aitaks selline ajakiri tutvustada laiemalt jooksvat ilmuvat kirjandust ja aitaks lugejal ära tunda head kirjandust.

Kokkuvõte

Käesoleva uurimustöö eesmärgiks oli anda ülevaade saksakeelse kirjanduse tõlkimisest, vahendamisest ja vastuvõtust Eestis aastatel 1990-2000. Nimetatud kümnend oli Eestis murranguline – toimusid suured muudatused ühiskonnaelus, poliitikas, majanduses, kultuurisfääris. See kõik mõjutas ka kirjanduse, sh tõlkekirjanduse ja kirjastamise olukorda. Muudatused 1990-2000 tõid kaasa vabanemise nõukogude süsteemi painetest ja suured ümberkorraldused tõlketurul. Rahva ootused olid kõrged ning tõlkekirjanduse osakaal prestiižne. Samas võib öelda, et 1990. aastatel tekkis Eestis olukord, kus tõlkekirjandus saavutas niivõrd olulise positsiooni, et hakkas kogu kirjandussüsteemi kujundama ja mõjutama. Tõlkekirjandus võttis sisse keskse positsiooni, sest meie omakeelne kirjandus oli sattunud kriisi. Vaba turumajanduse saabumisega läks lahti nn tõlkebuum ja tõlkekirjandus hakkas kaotama oma spetsiifikat, eksisteerides pigem originaalkirjanduse osana kui eraldiseisva tekstitüübina.

Analüüsinud saksakeelse tõlkekirjanduse olukorda nimetatud kümnendil ning arutlenud selle üle, kas ja mil määral kirjastajad, tõlkijad ja kriitikud aitavad kaasa tõlkekirjanduse vastuvõtule ning kuivõrd pööratakse tähelepanu sellele, et tegemist on tõlketekstidega, võib kokkuvõtteks öelda järgmist.

Tekkinud uues turusituatsioonis asutati arvukalt juurde uusi kirjastusi ja tõlkekirjanduse osakaal kasvas. Hakati täitma nõukogude ajast jäänud nn valgeid laiike ja kuna omakirjandus neid kõiki katta ei suutnud, tõlgiti palju. Samas ei pööratud enam niipalju tähelepanu tõlkijate kvalifikatsioonile ning tehti ka järeleandmisi tõlgete kvaliteedi osas. Ilmus palju parandamata kordustrükke ja vähenes tõlgete kommenteerimine. Samas võib öelda, et ajaviitekirjanduse kõrval tõlgiti küllaltki palju maailmakirjanduse väärttekste, seda eriti perioodi algupoolel, mil huvi ja vajadus kultuuri ning mõtestatud tekstide järgi oli väga suur.

Saksakeelse kirjanduse tõlkimine oli küll võrreldes 20. sajandi algusega nimetuste arvu poolest vähenenud, kuid endiselt moodustasid tõlked saksa keelest arvestatava osa tõlkekirjandusest, olles inglise keele järel teisel positsioonil. Siiski vahendati saksa keelest 5 korda vähem tekste kui inglise keelest.

Jätkati juba tuttavate autorite tõlkimist (Hermann Hesse, Stefan Zweig, Thomas Mann), kuid juurde tuli uusi autoreid, kelle teoseid varasem nõukogudeagene tsensuur tõlkida ei lubanud (Günter Grass, Elfriede Jelinek). Tõlkima hakati saksakeelset nüüdiskirjandust, samuti vahendati ühiskonnakriitilisi teoseid ja ka seni tabuna kehtinud seksi-, vägivalla- ja võimuteemalisi tekste.

Kriitikas tekkis juurde suur hulk uusi retsenseerimise kohti, kuid muutus kriitika olemus. Domineerima hakkas päevakriitika, sügavamad tõlkekirjanduse analüüsi leidis isegi vääriskates kultuuriajakirjades harva. Seega justkui puudus ikkagi koht läbimõeldud tõlkekriitika avaldamiseks ja võib isegi öelda, et seega puudus meil tõlkekriitika, sest tõlkekriitika taandus kirjanduskriitikale.

Kokkuvõtvalt oleksid antud uurimustöö peamised järeldused järgmised:

- Kui sihtkultuuri originaalkirjandus on mingil põhjusel kriisis või vaakumis, hakkab tõlge kirjandusmaastikul domineerima ja hõlmab kekske positsiooni. Just selline olukord valitses Eestis 1990. aastatel, mil ühiskond oli läbi teinud väga suuri poliitilisi, majanduslikke ja kultuurilisi muutusi väljudes nõukogude süsteemist ja ümber orienteerudes nn läänelikule mudelile.
- Tõlkijad, kirjastajad, tõlkearvustused ning -kriitika peaksid toetama tõlketeksti eripära hoidmist ja tõlke vahendamisel ühest kultuurist teise tekkivate distantsiprobleemide maandamist. 1990. aastatel (ja osaliselt ka praegu) jäi sellesuunaline tegevus Eestis aga nõrgaks.

Lõpetuseks tuleks veel lisada, et nii väikeses riigis nagu Eesti, kus omakultuur jääb näiteks suurrahvastega võrreldes mahuliselt alati väikeseks, ei saagi eeldada, et tõlkekirjandus võtaks sisse täiesti perifeerse positsiooni, kuid siinjuures on oluline teadvustada tõlgete rolli ja tähtsust kirjandusmaastikul ning viidata tõlke vahendamise ja kriitika kaudu tõlketekstide spetsiifilisusele. Käesolev magistritöö juhibki tähelepanu nimetatud aspektidele ning loodab anda tõuke edaspidisteks selleteemalisteks aruteludeks ja käsitletusteks.

Summary

Mediation and reception of German literary translations in Estonia 1990-2000

The German language and cultural traditions have strongly influenced the Estonian culture, partly due to the common historical heritage. The attempts to become part of the world culture and literature were made at the beginning of 20th century, which led to the formation of a strong translation school in Estonia, whereas the translations from the German language were playing an essential role.

In this master's thesis I am going to make an attempt to have a closer look at the translations from the German language in Estonia, 1990-2000. In 1991, when Estonia had regained its independence, the situation in the translation market changed dramatically. The number of translations was growing rapidly, the conventional translation methods were changed radically and the translated books of fiction acquired a central position in the system of the Estonian culture as well as in the landscape of the Estonian literature. They became a part of the Estonian original literature as they were considered to be the original texts. At the same time they tended to lose the identity of their own as translated texts.

The aim of this thesis is to find out whether the social and cultural systems of the target culture (translators, publishers, critics) were supporting literary translations or not, since they involved the specific type of texts, representing rather the source culture than the target culture, yet becoming a part of literature of the target culture.

My thesis is divided into three major parts. The first chapter introduces the theories of Itamar Even-Zohar and Gideon Toury. They assisted the translated literature according to the function of translation to integrate it in the literature of the target culture. In addition, Toury and Even-Zohar dealt with exploring the evaluation yardstick that could be used for making statements about a translation in a given socio-cultural context. The works of the above named theorists have influenced the work of Peeter Torop, who also claims that translations should be seen as a specific type of texts in the target culture, and the translators, publishers, and critics should support this idea.

The second part of the thesis focuses on the situation of the publishing houses in Estonia in 1990-2000 and the importance of translations, particularly German translations over the mentioned period. Another topic of this chapter is the analysis of translated texts from German in 1990-2000, outlining the most popular types of texts and genres of literature and providing the suggested reasons for that.

The third part of the thesis is devoted to criticism. It is important to mention that translation criticism in the Estonian press has been replaced by general literary criticism, although, in my opinion, they should be kept apart.

In conclusion, it could be said that changes in the Estonian social and cultural system in 1990-2000 gave a boost to new topics in literature. The position of translated literature, particularly from the German language, was significant, which shows that the translated literature was taking the central position in the Estonian poly-system and also acquired partly the role of the original Estonian literature.

Kasutatud kirjandus

Baker, Mona (ed.) 1998. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Routledge, London, New York.

Boltowsky, Toomas 2006. Tõlkeraamatute häda ja viletsus. Sirp nr 5. 03.02.

Chesterman Andrew 1997. Memes of Translation. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Eelmaa, Epp, Koger, Tõnu 1993. Valik andmeid ja mõtteid Eesti kirjastamisalalt. Raamatukogu, nr 2.

Ellip, Kai (koostaja) 1998. Saksa kirjandus eesti keeles. Bibliograafia. Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinn.

Ellip, Kai (koostaja) 2000. Šveitsi kirjandus eesti keeles. Bibliograafia. Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinn.

Even-Zohar, Itamar 2000. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. In Venuti, Lawrence (ed.), The Translation Studies Reader. Routledge, London, New York, 192-197.

Grünberg, Georg, Jõgi, Mall, Kronberg Janika, Kruus Oskar, Puhvel, Heino, Pöder, Rein, 2000. Eesti kirjanike leksikon. Eesti Raamat, Tallinn.

Haug, Toomas 2007. Küsimus Loomingus ilmuvate tõlkearvustuste kohta. Triin Pappel, E-kiri, 28.04.

Helme, Sirje 2007. Kommentaarid kirjastustegevuse kohta aastatel 1990-2000. Triin Pappel, E-kiri, 27.04.

Hennoste, Tiit 2001. Kuidas me kirjutame kriitikat. Looming nr 10, 1563-1571.

House, Juliane 1997. Translation Quality Assessment. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Jauss, Hans Robert, 1970. Literaturgeschichte als Provokation. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Kaer, Krista 1997. <http://vana.www.postimees.ee:8080/leht/97/04/17/kultuur.htm>
(vaadatud 19.04.07.)

Kangro, Maarja, Eslas, Urve 2006. Nietzsche "Zarathustra" kolmas taastulek.
Postimees. 28.07.

Laak, Marin 2003. Kirjatäht kriitika kammitsas I. Keel ja Kirjandus nr 5, 331-344.

Lahe, Virge 2005. Verlegen als einer der Gegenstände der empirischen
Literatursoziologie. Marktforschung über das Verlegender der deutschsprachigen
Übersetzungsliteratur in der 90er Jahren in Estland. Magistritöö, TÜ.

Laos, Ülle 2004. <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/aastaraamat/2004/laos.pdf>
(vaadatud 22.04.07.)

Liiv, Toomas 2004. Mati Sirkel stepihundiks! Eesti Päevaleht. 04.09.

Martson, Ilona 2003. Eesti kirjanduse ja ajakirjanduse suhtest 1988-2000. Vikerkkaar nr
6, 68-79.

Mägar, Heli 2004. Nobeli kirjanduspreemia feministlikule vulgaarmarksistile. Eesti
Ekspress. Areen, nädal 43, 21.10.

Möldre, Aile 2005. Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940-2000. TLÜ
Kirjastus, Tallinn.

Ninniku 2007. <http://www.eki.ee/ninniku/index2.php> (vaadatud 19.05.07).

Oras, Ants 1923. Reinhold Kask: „Valik uuemaid Prantsuse novelle”. Varraku kirjastus 1923. Eesti Kirjandus, nr 12, 573-575.

Oras, Ants 1931. Mõtteid tõlkekirjanduse puhul. Eesti Kirjandus, nr 12, 609-617.

Pesti, Mele 2006. Portugalikeelse kirjanduse retseptsioon Eestis. Magistritöö, TLÜ.

Sirkel, Mati 1990. Günter Grass. „Plekktrumm”. Eesti Raamat, Tallinn.

Soosar, Enn 1994. Tõlkimisest täna läbi eilse. Vikerkaar nr 1, 53-56.

Talvet, Jüri 2006. Arvustuskultuurist. Eesti Ekspress. Areen, nädal 16, 20.04.

Talvet, Jüri 2005. Maailmakirjanduse kodustamise küsimusi. Keel ja Kirjandus nr 6, 433-441.

Tarrend, Ave 2004. Sipsik, Sõnni Siim ja sõbrad seiklemas sakslaste juures. Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse Toimetised nr 1. Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, Tallinn.

Tarrend, Ave 2005.

http://www.luts.ee/test/index.php?option=com_content&task=view&id=294&Itemid=187 (vaadatud 18.05.2007)

Tarvas, Mari 2002. Austria kirjandusest ja selle vahendamisest Eestis. Looming nr 11, 1705-1713.

Torop, Peeter 1999. Kultuurimärgid. Ilmamaa, Tartu.

Torop, Peeter 2002. Tõlge kui kultuurimehhanism. Keel ja Kirjandus nr 12, 848-854.

Toury, Gideon 2000. The Nature and Role of Norms in Translation. In Venuti, Lawrence (ed.), The Translation Studies Reader. Routledge, London, New York, 198-211.

Veidemann, Rein 2000. Kriitikakunst. Avita, Tallinn.

Venuti, Lawrence 1998. The scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference. Routledge, London, New York.

Vikerkaar 2007. <http://www.vikerkaar.ee/> (vaadatud 21.04.07)

Väljataga, Märt 2005. Miks uurida kirjandust, Vikerkaar nr 6, 58-68.

Valimisse kaasatud saksakeelse tõlkekirjanduse arvustused

Beier, Priidu 1992. Georg Trakl – väike vördjas! Vikerkaar nr 9, 89-90. (Georg Trakl. Luulet. Tlk. Debora Vaarandi. Eesti Raamat, Tallinn 1991).

Herkel, Andres 1993. Kuldne pall lägi lagipea. Vikerkaar nr 7, 92-95. (Helen Wambach, Elu enne elu. Lühendatult tlk. Enn Vetemaa; Raymond A. Moody, Elu pärast elu. Tõlkija teadmata. Kupar, Tallinn 1993).

Kaalep, Ain 1990. Ja läksin oma pildi sisse. Vikerkaar nr 5, 88-89. (Herman Hesse, Lõputu unenägu. Tlk. Priit Päsuke. Eesti Raamat, Tallinn 1990).

Kivisildnik, Sven 1997. Reklaamiõpik edasijõudnutele. Vikerkaar nr 3, 97-98. (Friedrich Nietzsche, Ecce Homo. Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. Tlk. Jaan Undusk. Vagabund, Tallinn 1996).

Lepajõe, Marju 1996. Basic instinct. Vikerkaar nr 11-12, 160-162. (Franz Kafka. Kirjad Milenale. Tlk. Tiiu Relve, LR 1996. Juhan Liiv, Mu kallis Liisi. 110 kirja Liisi Goldingile. Koost. Aarne Vinkel. Ilmamaa, Tartu 1996).

Parmas, Sven 1996. Elfride Jelinekiga lõbutsemas. Postimees. Kultuur 23.09. (Elfriede Jelinek. Lõbu laialt. Tlk. Hermann Sau. Kupar, Tallinn).

Pilter, Lauri 1999. Vico ja Wittgensteini vahel ja kõrval. Looming nr 1, 149-152. (Hermann von Keyserling. Loov tunnetus. Tlk. Ilmar Vene. Ilmamaa, Tartu 1998).

Ross, Jaan, 1993. Arvustus. Vikerkaar nr 5, 82-83. (Walter Kolender. Muusika ajalugu. Tlk. Toomas Siitan. Scripta Musicalia, Tallinn 1992).

Soosaar, Enn, 1993. Meie vana kodumaa. Looming nr 1, 127-129. (Ernst Turmann. Pikva. Tlk. Henna Miller, Loomingu Raamatukogu, Tallinn 1992).

Tamm, Marek 1997. Legend ristsõdadest. Vikerkaar nr 7-8, 166-170. (Rudolf Pörtner, Ristsõjad (1095-1187). Legendid ja tõelisuus. Tlk. Leo Metsar. Kupar, Tallinn 1997).

Udam, Haljand 1998. XX sajandi apokalüptilisest kirjandusest. Looming nr 8, 944-948. (Karl Jaspers. Aja vaimne situatsioon. Tlk. Krista Läänemets. Ilmamaa, Tartu 1997).

Väljataga, Märt 1996. Kuidas anda oma elule mõte? Milli ja Nietzsche eksperiment. Looming nr 12, 1700-1705. (John Stuart Mill. Vabadusest. Tlk Kaja Tael. Hortus Literarum, Tallinn 1996. Friedrich Nietzsche. Ecce homo: Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. Tlk. Jaan Undusk. Vagabund, Tallinn 1996).